

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'Yİ ETKİLEYEN BİR KRİZ: ABD İSTİHBARAT UÇAĞININ DÜŞÜRÜLMESİ (1 MAYIS 1960)

A CRISIS AFFECTING TURKEY DURING THE COLD WAR: THE DOWNING
OF A US INTELLIGENCE PLANE (MAY 1, 1960)

Selim HÜSEM*

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) yüksek irtifa hava keşfi alanında ihtiyacını karşılamak için Lockheed tarafından CL-282 model bir uçak tasarlanmıştır. U-2 olarak bilinen bu proje başlangıçta ABD Hava Kuvvetleri (USAF) tarafından kabul görmemişti. Ancak dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ın da desteği ile Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) projenin yürütücüsü olmayı kabul etmişti. Özel kamera ve elektronik ekipmanları ile donatılan U-2 uçaklarının temel görevi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) stratejik askeri tesislerini gözetlemektir. İlk müfrezesi Almanya'da kurulan bu uçakların en bilinen faaliyetleri ise Türkiye'den Adana'daki İncirlik Hava Üssü'nden gerçekleştirilen uçaklarla gerçekleştirilmiştir. Adana'daki U-2 birimi olan Müfrez B Pakistan'ın Peşaver, Norveç'in Bodo üslerini de kullanmaktaydı. U-2 için hazırlanan plana Grand Slam Operasyonu adı verildi. Bu operasyon SSCB topraklarını boydan boya geçecek ilk istihbarat uçuşuydu. Bu tarihi uçuş için deneyimli pilotlardan Francis Gary Powers seçilmiştir. Ancak Powers'ın pilotu olduğu U-2'nin SSCB sınırları içerisinde düşürülmesi operasyonu planlanmayan bir noktaya taşıdı. Pilotun sağ olarak Sovyetler tarafından ele geçirilmesi, yönetilmesi zor bir krize sebep oldu. SSCB, hadisenin ardından ABD ile birlikte onun müttefiklerini de sorumlu tuttu. Bu yönüyle kriz Türkiye'nin de müdahil olduğu uluslararası bir boyut kazandı. SSCB'nin Birleşmiş Milletler (BM) gündemine getirdiği bu olay Türkiye'de konuşlu U-2 müfrezesinin geri çekilmesine neden oldu. Soğuk Savaş'ın dikkat çeken diplomatik krizlerinden olan U-2 hadisesini inceleyen bu çalışmada; tarafların resmî kayıtları, dönemin basını, pilotun hatıraları ve U-2 programı üzerine yapılmış özel çalışmalardan yararlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, casusluk, kriz, diplomasi, Soğuk Savaş

Abstract

After World War II, an aircraft model CL-282 was designed by Lockheed for the United States of America's (USA) need for high-altitude aerial reconnaissance. This Project, also known as U-2, was not approved by the US Air Force (USAF) in the first place. However, the Central Intelligence Agency (CIA) agreed to be the project coordinator, with the support of then-US President Eisenhower. The primary mission of the U-2 aircraft, rigged with specific cameras and electronic devices, was to spy on the strategic

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, selim.husem@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8328-0276

military establishments of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The most well-known activities of these aircraft, whose first detachments were established in Germany, were carried out with the flights taken off from İncirlik Air Base in Adana, Türkiye. Detachment B, a unit of U-2 in Adana, used the Peşaver of Pakistan and Bodo of Norway Air Bases. The plan, designed for U-2, was named Operation Grand Slam. This operation was the first intelligence flight to cross over the USSR territory. Francis Gary Powers, an experienced pilot, was chosen for this historic flight. However, shooting down the Powers' U-2 in the USSR territory took the operation to an unplanned point. The capture of the pilot alive by the Soviets caused a crisis so difficult to manage. USSR held the USA and her allies responsible. In this respect, this crisis took on an international dimension Türkiye got involved as well. Being a current issue of the United Nations (UN) with the effort of the USSR, this incident caused U-2 detachments stationed in Türkiye to be removed. This article, analyzing the U-2 incident, one of the significant diplomatic crises of the Cold War, used the official records of the parties, the press of that period, memoirs of the pilot, and specific studies on the U-2 program.

Keywords: Intelligence, espionage, crisis, diplomacy, Cold War

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin dış politikası Avrupa'nın yeniden inşası ve komünizmin yayılmaması üzerine kurulmuştu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) savaşın ardından Doğu Avrupa'ya kendi rejimini yerleştirerek kapalı bir coğrafya inşa etmişti. Demir Perde olarak nitelendirilen bu coğrafya, ABD'nin güvenlik politikalarında birinci tehditti. Birleşik Devletler'in endişesinin en önemli nedeni bu coğrafyadaki askerî gelişmelerin yeterince takip edilememesi ve ulaşılan yeteneklerin bilinmemesiydi.

ABD, bu dönemde insan istihbaratının oldukça zorlaştığı Sovyet coğrafyasından istediği bilgilere erişebilmek için teknolojik istihbarat yöntemlerini denemeye karar verdi. ABD Donanması ve Hava Kuvvetleri, İkinci Dünya Savaşı'nda elde ettikleri deneyimle özel ekipman taşıyan uçakları SSCB topraklarında hava fotoğrafları çekmek üzere kullanmaya başladı. Bu faaliyette kullanılan RB-29 uçaklarıyla istenilen verimin elde edilememesi¹ üzerine ABD Hava Kuvvetleri (USAF) proje arayışına girdi. Söz konusu arayış sırasında uçak üreticilerinden teklifler alındı. Teklif veren üreticilerden Lockheed'in önerdiği CL-282 modeli askerî yetkililer tarafından reddedilirken sivil bürokratların çabaları sonucu CIA'nın önüne getirildi. Başkan Eisenhower'ın da onayını alan CL-282 model uçağa entegre edilen donanımla oluşturulan U-2'ler bu şekilde kısa sürede hazırlandı.²

USAF ve CIA tarafından sorumluluk paylaşımıyla yürütülen projenin uygulama safhası için bölgeler dikkatlice seçildi. Uçakların önce İngiltere topraklarına konuşlandırılması istenmişse de bundan kısa sürede vazgeçildi. Bununla birlikte ilk U-2 görev gücü *Müfrez A* önce İngiltere'ye

1 1950'lerin başında birkaç RB-29 Sovyetler tarafından tespit edilmiştir. Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, *The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance – The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, History Staff Central Intelligence Agency, Washington D.C. 1992, s. 3-4.

2 ABD'de CL-282 model uçağın kabul edilmesi ve geliştirilmesine dair süreç hakkında geniş bilgi için bk: Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 1-39.

yerleştirilmiş olsa da kısa süre sonra Almanya'ya taşınmıştı.³ Yaklaşık bir yıl sonra da ikinci görev grubunun konuşlandırılması için Türkiye'de, Adana'daki İncirlik Üssü seçildi. Mısır'da yaşanan Süveyş Krizi ile bu konuşlandırmanın önemi daha da arttı. Türkiye'de oluşturulan ve *Müfrez B* şeklinde isimlendirilen U-2 görev grubunun SSCB toprakları üzerindeki faaliyet alanının genişletilmesini planlayan ABD zaman içerisinde Pakistan ve Norveç'i de programa kattı. Almanya'daki görev grubunun istenilen verimlilikte faaliyet gerçekleştirememesi üzerine Türkiye merkezli birim projenin merkezi hâline geldi.⁴

Grand Slam Operasyonu ve U-2 Krizi, ABD-Sovyet ilişkilerinde bir istihbarat faaliyetinin diplomatik krize dönüşmesidir. Soğuk Savaş dönemine dair çoğu çalışmada buradaki krizden özetle bahsedilmektedir. 1962'deki Küba Füze Krizi'nin öncüsü olarak değerlendirilen bu krizde sadece ABD-SSCB gerilimine dikkat çekilmektedir. Ancak krizi ortaya çıkaran U-2 uçuşuna ve olayın merkezindeki proje personeline yeterince değinilmemektedir. Şüphesiz yaşanan diplomatik krize tarafların yaklaşımlarının anlaşılabilmesi için hadisenin olay örgüsünün ve detaylarının bilinmesi önemlidir. Bu çalışmada operasyon ve kriz aşamalarıyla ele alınmakta, SSCB üzerindeki uçuşların amacı, yöntemi ve bu uçuşu gerçekleştiren personelin yaşadığı olumsuzluk karşısında sergilediği tavır ve davranış şekli üzerinde durulmaktadır. Amacımız, tarihin bu en önemli istihbarat operasyonlarından birisini yabancı kaynaklar ve Türkiye'deki yansımalarını da gazete haberleri üzerinden inceleyip değerlendirebilmektir.

1. SSCB'nin Füze Programı ve Grand Slam Operasyonu'na Giden Yol

Yüksek irtifa foto-keşif projelerinin ortaya çıktığı andan itibaren temel amacı barış dönemi istihbarat kaynaklarının geliştirilmesiydi. Programın başlangıcında Doğu Avrupa ve SSCB'nin batı sınırlarında yaşanan diplomatik sorunlar karşısında Başkan Eisenhower'ın hassasiyeti Müfrez A'nın hareketliliğini kısıtlarken Akdeniz ve Ortadoğu krizlerindeki aktif kullanımı ve verimli sonuçları ile Müfrez B programın merkezine oturmuştu. Adana İncirlik Üssü'nde konuşlandırılan bu birim, SSCB üzerinde gerçekleştirilen üst uçuşları için kullanılan en önemli birlik hâline gelmişti.

SSCB'nin 1957 yılında hızlandırdığı ve 1958'de önemli ölçüde mesafe sağladığı füze programı ABD'yi endişelendirmekteydi. Aynı dönemde Sovyetlerin kullandığı SAM karadan havaya füzeler pilotlar için endişe kaynağı olmuştu. İrtifaları nedeniyle MIG uçakları tarafından tehdit edilemeyen U-2 pilotları için SAM füzelerini engelleyici bir ekipman uçaklara eklenmişti. *Granger*⁵ adı verilen bu cihaz radar kilitleri ve güdümlü füze kullanımına karşı yanıltıcı sinyaller

3 Chris Pocock, *50 Years of the U-2 The Complete Illustrated History of the "Dragon Lady"*, A Schiffer Military History Book, China 2005, s. 36.

4 G. W. Pedlow, D. E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 112-133.

5 Granger Kutusu avcı radarı tarafından üretilen konik tarama sinyallerini tekrarlayan ve onu 180 derece faz dışı döndüren aldatıcı teknikler kullanan bir radar bozucuydu. Chris Pocock, *50 Years of the U-2 The Complete Illustrated History of the "Dragon Lady"*, s. 89.

gönderecekti.⁶ Şubat 1959'da Sovyet Komünist Parti Kongresi açılışında Kruşçev kıtalararası balistik roketlerin seri üretiminin organize edildiğinden bahsetti. Bir süre sonra da Savunma Bakanı ordunun kıtalararası ve kıtasal uzun, orta, kısa menzilli roketlerle donatıldığını anlatırken bunlarla istenilen bir noktanın vurulabileceğini söyledi.⁷ Elbette bu açıklamalar ABD ile sürdürülen yarışın propaganda adımlarının parçasıydı.

SSCB'nin füze programı karşısında Birleşik Devletler'de foto-keşif operasyonları için bir tartışma başladı. Başkan Eisenhower ABD'li yetkililerin baskısı karşısında Sovyetler üzerinde üst uçuşları yapılması taleplerine onay vermekte direnmekteydi. Başkan, SSCB toprakları üzerinde olmaması şartıyla 1959 Haziran'ında kısmi bir onay verdi. 9-18 Haziran 1959'da gerçekleşen Hot Shop Operasyonu'nda bir CIA U-2'si ile birlikte bir de USAF'ın benzer amaçla kullandığı RB-57D Sovyet-İran sınırında uçuş gerçekleştirdi.⁸

Sovyetlerin Turtam'daki (Töretam) etkinliği Eisenhower'ın yeni üst uçuşu görevi için ikna edilmesinde tetikleyici bir etken oldu. 7 Temmuz 1959 tarihinde Dulles ve Bissell tarafından sunulan Touchdown Operasyonu adlı plan uyarınca Peşaver kalkışlı U-2 Töretam'ın üzerinden uçuş yapacaktı. Uçuş Sverdlovsk üzerinden Afganistan yönüne devamla Sovyet sınırından ayrılıp İran'da uygun görülen bir bölgeye inişle tamamlanacaktı. Müfrez B Komutanı Albay Stan Beerli ve icra subayı John Parangosky bir C47 ile İran üzerinde uçuş yaparak uygun iniş alanı aradı. Bu iş için tam uygun olmasa da Zahedan yakınlarında bir pist seçildi. Güneyden Sovyet sınırına farklı noktalardan giriş çıkış fikri Başkan Eisenhower tarafından da beğenildi.⁹ Başkan SSCB topraklarında U-2 faaliyetlerine izni ise 8 Temmuz 1959'da verdi. 9 Temmuz'da son SSCB uçuşundan 16 ay sonra ilk defa B kamera sistemine sahip bir U-2 uçağı Peşaver'den kalkarak Touchdown Operasyonu'nu icra etmek üzere Uralların üzerinden izleme yaptı.¹⁰ Pilot Marty Knutson tarafından icra edilen 4125 görev kodlu operasyonda 9 saat 10 dakika boyunca uçuş gerçekleştirildi.¹¹ Başarılı görev neticesinde Tyuratam bölgesinde Rus tesislerinin oldukça genişletildiği anlaşıldı. Ancak Eisenhower, Kruşçev'in Eylül 1959'daki ABD ziyareti öncesi bir kriz yaşamamak için ek uçuş izinleri vermeye yanaşmamaktaydı. Eisenhower yılın geri kalanında yalnızca Sovyet sınır hattında gerçekleştirilecek elektronik istihbarat görevlerine müsaade ediyordu. Diğer taraftan İngiltere Başbakanı Harold Macmillian'ın talimatıyla 6 Aralık 1959'da Müfrez B'de görevli RAF pilotları tarafından kullanılan U-2'lerle High Wire Operasyonu icra edildi.¹² Bu operasyonun dikkat çekici noktası uçakların Peşaver'den kalkması ve görev sonunda Adana'ya inmesiydi. Anlaşıldığı kadarıyla Müfrez B Peşaver, Adana ve Bodo hava üslerini görevin kapsama alanına göre kullanmaktaydı.

6 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight The U-2 SPY Pilot Tells His Story For The First Time*, United States of America 1970, s. 66-67.

7 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 159-160.

8 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 162.

9 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 87.

10 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 163.

11 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 87-88.

12 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 163-164.

1958'in sonları ve 1959 yılında uçuş hareketliliğinde kayda değer bir azalma vardı. Müfreze B pilotları bu süreci sınır gözetlemeleri ve özel görev ile geçirmişlerdi.¹³ Ocak 1960'da ABD Senato'sunda CIA Direktörü Allen Dulles başta olmak üzere U-2 programı yöneticileri ağır eleştiri altında kaldılar. Senato'daki tartışmalar Dulles'in U-2 programının uygulanması konusundaki ısrarının artmasına sebep oldu. 5 Şubat 1960'da Müfreze B'nin İngiliz pilotlarından birisi tarafından gerçekleştirilen görevde Tyrutam Füze Test Alanı üzerinden Kazan'a yönelen U-2, burada geliştirilen Sovyet bombardıman uçağını keşfetti. Dulles'in ısrarı ve Sovyetlerin artan hareketliliği neticesinde Mart 1960'da Başkan Eisenhower U-2 görevleri için kısıtlı bir izin vermeyi kabullendi. Dulles'e göre Sovyet füze sistemleri hakkında temel bilgi edinmenin en iyi yolu U-2'lerdi. Başkanın bu husustaki kısıtlamalarından rahatsız olan Dulles, 1 Mart 1960'da Ulusal Güvenlik Konseyi'ne bu hususta bir muhtıra gönderdi. Neticede Eisenhower, mart ayı bitiminden önce SSCB üzerinde foto-keşif uçuşuna izin verdi. Ancak bazı mücbir durumlar nedeniyle bu sürede uçuş yapılamadı ve süre 10 Nisan 1960'a kadar uzatılmıştı.¹⁴ Bu gecikmenin temel sebebi Pakistan Hükümeti'nden Peşaver'in kullanımı için izin alma süreciydi. Eisenhower, 10 Nisan sonrasında 19 Nisan'a kadar ikinci üst uçuş için izin verdi. Oslo'daki CIA İstasyon Şefi, 1 Nisan'da Norveç İstihbarat Şefi Wilhelm Evang'a müracaat ederek Andoya üssünü kullanmak üzere üst uçuşu için izin istedi. NATO tatbikatı ile meşgul olan Norveç, uçuş için 19 Nisan'a kadar erteleme talep etti. Ayrıca güvenlik nedenlerinden dolayı Andoya yerine Bodo'nun kullanılmasını önerdi.¹⁵

Nisan 1960'ta gerçekleştirilmesi planlanan uçuşlar için prosedür değişikliği de yapıldı. Görev yapacak pilot ile birlikte bir yedek pilotun hazırlanması öngörülen bazı ihtimallerin neticesiydi. Bu noktada iki durum akla gelmektedir. Birincisi asıl pilotun sağlık başta olmak üzere herhangi bir sebeple uçuşa elverişsiz hâle gelmesi durumunda yedek pilotun görevlendirilmesiydi. İkincisi ise uçuşa iki U-2'nin çıkararak birinci uçağın Sovyet radarlarının dikkatini çekmesinin amaçlanmasıydı. Gerçekçi ve hayatın olağan akışına uygun olan birinci seçenektir. Bu yüzden ikinci ihtimal hiçbir zaman hayata geçmedi. Çünkü Rus radarları aynı anda birden fazla uçağı izleyebilmektedirler. Pilot Francis Gary Powers hatıralarında, Nisan 1960 uçuşlarının brifinglerinden bahsederken Rusya üzerinde düşmeleri durumunda kendilerine orada temasa geçilecek isim ve adres verilip verilemeyeceğini sorduğunu anlatmaktaydı. Ancak olumsuz yanıt aldığını aktaran Powers, ardından aldıkları hayatta kalma eğitiminden bahsetmekteydi. Bu eğitim için birkaç gruba ayrılarak paraşütle çeşitli bölgelere bırakıldıklarını, toplanma alanına minimum yiyecek ve malzeme ile ulaşmaya çalıştıklarını anlatan Powers, bu eğitimin de faydalı olmadığına vurgu yapmaktaydı.¹⁶

Norveç'le temaslar sürerken Peşaver'deki konuşlandırma tamamlanmıştı. Uçuşu Bob Ericson gerçekleştirecek herhangi bir aksilikte yedek pilot olarak Francis Gary Powers hazır

13 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight...*, s. 69.

14 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 165-168.

15 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 99.

16 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 70-71.

bulunacaktı. 4155 görev kodu ile 9 Nisan 1960 tarihinde başlayan uçuş sırasında Albay Yuri Votincev'in yeniden canlandığı Türkistan Hava Savunma Kolordusu tarafından kayda değer önleme girişimleri yapıldığı belirlendi. SSCB güçleri U-2 uçuşuna karşı MIG-19 ve Su-9 uçakları ve SA-2 sistemlerini kullandılar. Bu önleme faaliyeti sırasında bir Su-9 ilk defa U-2 uçağına yaklaşmayı başardı. Bir MIG-19 ise Sverdlovsk üzerinde düşerek pilotunun ölümüne sebep oldu. MIG'ler Ericson'un yönettiği U-2'yi İran'a kadar takip etmeyi bırakmadılar.¹⁷ Başkanın tanıdığı sürenin bitiminden bir gün önce yapılan U-2 uçuşuyla Sovyet radarları ve füze sistemlerinden başarıyla resim alındı. SSCB bu durum karşısında bilinen U-2 hedeflerinin yakınına konmak üzere yüksek irtifa uçaksavar füzesi geliştirmeye çalışmaktaydı. 9 Nisan 1960 tarihli görevin öne çıkan bir yanı da uçuşun Sovyetler tarafından takip edilmesi dolayısıyla Pakistan hattından yapılan kalkışların riskli hâle geldiğinin görülmesiydi.

9 Nisan günü icra edilen görevin SSCB tarafından takip edilmesine rağmen diplomatik açıdan protesto edilmemesi Başkan Eisenhower'ın bir uçuş için daha izin vermesini sağlamıştı. Başkan, gerçekleştirilecek operasyonda hedef belirleme işini CIA uzmanlarına bırakırken istihbaratın önünde üç alternatif oluştu. Bunlardan birincisi Tyuratam ve Vladimirovka üzerinden yapılacak Sun Spot Operasyonu idi. SSCB'nin 1959 sonbaharından itibaren bu alanda füze fırlatma tesisi inşa ettiği ve füze test alanı olarak kullandığı bu coğrafya uçuş için düşünüldü. İkinci seçenek Grönland'da bulunan Thule USAF üssünden kalkışla Plyarni, Ural Dağları ve Kollar'a giden demiryolunu takiben Novaya Zemlya üzerinden gerçekleştirilecek uçuştur. Time Step Operasyonu adı verilen bu planın inişi ise Norveç'in kuzeydoğusundaki Bodo veya Andoya üsleri olacaktı. Masadaki üçüncü plan, Grand Slam olarak adlandırılan ve tek bir uçuşta SSCB topraklarının geçilmesine dayanan görevdi. Daha önce icra edilen görevlerde, Sovyetler Birliği'nin topraklarına girildikten sonra belirli bir süre uçuşun ardından çıkılmaktaydı. Ancak Grand Slam Operasyonu ile SSCB'nin güneyinden kuzeye geçilerek Peşaver'den Bodo'ya uçulması hedeflenmişti. Öngörülen planların Norveç'in Bodo üssünü kullanmayı gerekli kıldığı tarihlerde buranın NATO tatbikatına dâhil olan bölge olması dolayısıyla Bissell, 19 Nisan öncesinde uçuş yapılamayacağını Başkan'a bildirdi. Tatbikatın ardından hava durumu nedeniyle yine uçuş mümkün olamadı. Bissell, bu gerekçeyle Başkan'dan süre isterken General Goodpaster ile talimatını ileten Eisenhower, 1 Mayıs'tan önce uçuşun gerçekleştirilmesini istedi.¹⁸

Grand Slam Operasyonu için en büyük tehdit Sovyet SAM teknolojisiydi. Bu sebeple U-2'nin proje karargâhı USAF'ın Hava Teknik İstihbarat Merkezi'nden (ATIC) SSCB'nin yüksek irtifa foto-keşif uçakları karşısındaki yeteneklerine dair değerlendirme istendi. 14 Mart 1960 tarihinde Albay Bill Burke'nin hazırladığı rapora göre SAM sistemlerinden 70.000 fitte başarılı önleme faaliyeti gerçekleştirme olasılığı vardı. SA-2 karadan havaya füze sistemini büyük şehirler ve askerî tesislerin etrafına konuşlandıran SSCB, 110 mil mesafeden tespit edebilecek ve izleyecek

17 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 100.

18 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 168-172.

konuma gelmişti. Bu sistemler bağlı bataryalarıyla hedefin uçuş değerlerinin tespitinin ardından özel angajman kuralları çerçevesinde üç füzeyi hedefe ateşleyebilirdi.¹⁹

Üç plandan öne çıkan Grand Slam Operasyonu oldu. Zorlu harekata Mayıs 1956'da U-2 Projesi'ne dâhil olmuş Francis Gary Powers seçildi. Powers proje kapsamında 27 operasyonel uçuş gerçekleştirmiş deneyimli bir pilottu.²⁰ Planlandığı şekli ile icra edilmesi hâlinde Grand Slam Operasyonu, SSCB üzerinde icra edilecek operasyonların dönüm noktası olacaktı. Bu sebeple Müfrez B'nin en deneyimli pilotlarından birisi seçilmişti.

2. Grand Slam Operasyonu (1 Mayıs 1960)

Grand Slam Operasyonu için belirlenen ilk tarih 28 Nisan 1960'tı. Görev uçağı gizlice Peşaver'e taşınmıştı. Ancak SSCB toprakları üzerindeki hava şartlarının uçuşa müsait olmaması nedeniyle 28 Nisan günü uçuş iptal edildi. İptalin ardından uçak Adana'ya geri getirildi ve ayın 29'unda bir sonraki teşebbüs için Peşaver'e götürüldü. Devam eden kötü hava koşulları nedeniyle görev icra edilemedi ve U-2 yeniden Adana'ya döndü. 30 Nisan günü ise görev planlanmadı. Bu transferler sırasında uçağın periyodik bakım için gerekli uçuş saatini doldurduğundan 30 Nisan 1960 gecesi bir başka uçak Peşaver'e getirildi.²¹ Eylül ayında Japonya'da zorunlu iniş yaptıktan sonra Lockheed tarafından yenilenmiş bu uçağa pilotlar güvenmemekteydi. Güçlendirilmiş J75 motoruna sahip uçakta B model kamera sistemi ile System-VI elektronik istihbarat birimi ve radarlar karşısında yanıltıcı System-IXB kullanılmaktaydı. Grand Slam Operasyonu kapsamında 4154 numarasıyla SSCB topraklarına 24. üst uçuşu yapılacaktı.²²

Powers, üst üste ertelemeler sayesinde olağandışı ihtimalleri düşünecek fırsat bulmuştu. Müfrez B'nin yaşadığı önemli kazaların raporlarını alarak inceledi. Programdaki diğer pek çok pilottan daha deneyimliydi.²³ Peşaver'den kalkarak Bodo'ya kadar sürecek rotada gerçekleştirilecek uçuş başarılı olsaydı bir ilk olarak tarihe geçecekti. Önceki uçuşlar aynı hava üssünden kalkış ve oraya dönüş şeklinde yapılmaktaydı. Bunun ana nedeni personel ve hazırlık hususunda riski iki katına çıkarmaktan kaçınmaktı. Adana'daki Müfrez B veya bir diğer tanımlama ile 10-10 Müfrezesi'nin ilgili tarihteki komutanı Hava Kuvvetleri Albayı William M. Shelton idi. Uçuşun brifingi İncirlik'te gerçekleştirilmişti. Peşaver'den havalanacak uçak Hindukuş Dağları üzerinden Sovyet topraklarına girecekti. Ardından Duşanbe, Aral Gölü, Töretam, Chelyabinsk, Sverdlovsk, Kirov, Arhangelsk, Kola Yarımadası'nda Kandalaksha, Murmansk rotasını takiben Barents Denizi'nden Norveç'in kuzey kıyılarını izleyerek Bodo'ya gidilecekti. Planlanan uçuş aksilik olmazsa dokuz saat sürecekti. Uçuş ilk etapta 28 Nisan için

19 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 96-97, 101.

20 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 174.

21 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 174; Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 76.

22 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 174-175.

23 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 102.

planlandığından Powers 27 Nisan Çarşamba günü Bahreyn'de yakıt ikmali yapılan yedi saatlik uçuş ile Pakistan'a ulaşmıştı. Lockheed C-130 tipi bir kargo uçağı ile yirmiden fazla kişiden oluşan bir grup Peşaver'e gitmişti. Ana uçağın bakıma alınması gerektiğinden getirilen 360 numaralı yedek U-2 uçuşa hazırlandı. 360 numaralı U-2'nin bilinen bir yakıt deposu sorunu vardı. Buna karşılık Albay Shelton, Powers'a uçak Kandalaksha'ya ulaşmadan önce yakıtta olağan dışı bir azalma fark ederse Finlandiya ve İsveç'i kısa yoldan geçerek zaman kazanmasını önerdi. Her ihtimale karşı İsveç, Finlandiya veya Norveç'te alternatif iniş yapabileceğini söyledi. Uçaktan emin olamayan Powers ise daha önceki uçuşlarında taşımadığı *gümüş doları*²⁴ yanına almayı seçmişti.²⁵

Uçuş, 1 Mayıs 1960 Pazar günü kısa bir gecikme ile başladı. Kalkıştan bir süre sonra Afganistan'a yönelen Powers, 66.000 fit yüksekliğe ulaştığında uçaktaki her şeyin yolunda ve planlandığı gibi devam edeceğine dair mesajını gönderdi.²⁶

Powers, Aral Gölü'nün güneydoğusunda kendisinin izlendiğine dair işaretleri görmeye başlamıştı. Yüksek irtifa nedeniyle kendinden emin olan Powers, tek motorlu bir jet uçağının izlerini görebilmekteydi. Anılarında aktardığına göre bu durum, kendisini radarda gören Sovyetlerin aramaya başladığını göstermekteydi. Uçuş devam ederken Powers, otopilot sorunu nedeniyle geri dönmeyi düşünse de 1.300 milden fazla bir mesafe Sovyetler içerisinde olduğundan ve havanın rotanın kalanında geride kalan kısımdan daha iyi olmasından dolayı devam etmeyi seçti. Uçuşa manuel devam etme durumunda kalmak Powers'ın işini zorlaştırmıştı.²⁷

SSCB'de tatil günü olan 1 Mayıs uçuş için oldukça yanlış bir zamanlamaydı. Askerî hava trafiğinin az olması Sovyet radar sistemlerinin Powers'ı izlemesini kolaylaştırmıştı. İzleme ile birlikte SSCB üzerindeki sivil hava trafiği de kısıtlanmıştı. Sovyet-Afgan sınırının 15 mil güneyinde izlenmeye başlanan U-2'ye Taşkent bölgesine ulaşınca kadar 13 Sovyet uçağı başarısız engelleme girişimlerinde bulunmuştu.²⁸

Powers, Sverdlovsk (Yekaterinburg) bölgesine 55 mil yaklaştığında en yakın füze bataryası Binbaşı Mihail Voronov²⁹ tarafından idare ediliyordu. Voronov, ekranından bakarak üç füzelik yaylım ateşini başlatma emrini vermişti. Bu sırada Powers'ın kendisine yaklaşan tehlikeden haberi yoktu. Bir V-75 füzesi uçağına doğru yaklaşmaktaydı.³⁰ Önemli bir sanayi metropolü

24 Jim Cunningham tarafından bulunan bir yöntem ile gümüş bir doların içine yerleştirilmiş zehirli iğne vardı.

25 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 75-78.

26 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 176.

27 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 80-82.

28 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 176.

29 Voronov'un hadiseye dair raporu mahkeme kayıtlarına da geçmiştir. Buna göre Voronov sınır ihlali yapan uçağın imha edilmesi emrinin Moskova saati ile 8.53'te icra edildiğini bildirmekte, 20.000 metreden daha yüksek bir irtifada füze ile hedefin yok edildiğini iletmekteydi. Ayrıca enkazın ve uçaktan atlayan pilotun yakalandığını da bildirmekteydi. *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensisa G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 76.*

30 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 107.

haline gelen Sverdlovsk üzerindeyken haritada bulunmayan bir havaalanını tespit etmişti.³¹ Powers gerekli uçuş kayıtlarını not aldığı sırada uçağı isabet aldı. Düşüş sırasında ise uçaktan kurtulma ile imha mekanizmasını tetikleme arasında büyük mücadele vermek durumunda kaldı. Uçaktan paraşütle ayrıldıktan sonra da Pakistan ve Türkiye alternatif rotalarını gösteren haritaları yırtan Powers, gümüş doların içindeki zehirli iğneyi çıkartarak cebine koydu. Yere yaklaştığında bir aracın rotasını takip ettiğinden şüphelendi ve bir traktörden de iki kişinin kendisini izlediğini fark etti. Düşüşten hemen sonra kendisinin ayağa kalkmasına ve kaskını çıkarmasına yardımcı olduğunu anlatan Powers, etrafına insanların toplandığını ve yanına gelenlerden birisinin silahını aldığını söylemişti. Ardından arabaya bindirildiğini ve Rusça bilmediği için iletişim kuramadığını aktarmıştı. Üzerinden alınan tabancayı inceleyen kişi Powers'ın Amerikalı olduğunu tespit etmişti. Bu andan itibaren onlara söyleyeceklerini düşünmeye başlayan Powers, köy karargâhına götürüldü. Burada iki defa üst araması yapıldı. Sovyet görevliler muhtemelen İngilizce bilmedikleri için Pilot Powers'ı Almanca sorgulamaya çalıştı ve bir doktor da kendisini sağlık kontrolünden geçirdi.³²

Köy karargâhından şehir merkezine götürülen Powers'ın üzerindeki zehirli iğne burada tespit edilmişti. Ayrıca az da olsa İngilizce konuşan biriyle ilk defa burada karşılaşan Powers, sınırı yanlışlıkla geçtiğini anlatmaya çalışsa da uçaktan elde edilen haritalar hikâyenin inandırıcılığını zayıflatmıştı. Ayrıca cüzdani dâhil pek çok özel eşyası da Sovyetlerin eline geçmişti. Powers anılarında, yaşadığı en zor anların asker değil sivil olduğunu ispatlamaya çalışmak olduğunu aktarmıştı. Kendisinin CIA tarafından istihdam edilen sivil pilot olduğunu söylemişti. Kısa süre sonra Powers, Sverdlovsk'tan uçakla Moskova'ya götürüldü.³³

Powers'ın beklenen saatte Oslo'ya ulaşmaması Proje Karargâhı'nda şüpheyle karşılandı. İstanbul yakınlarındaki Karamürsel'den Peşaver'e kadar bütün hat boyunca yapılan dinleme kayıtları incelenmiş, Rusça bilen dilbilimcilerin de katılımıyla Sovyet hava savunma sistemindeki büyük alarm takip edilmeye çalışılmıştı. Powers'ın vurulmasından kırk dakika sonra Moskova karargâhına tanımlanamayan hedefin radar takibinin durdurulduğunu ileten Sverdlovsk'tan gelen bir raporu tespit etmişlerdi.³⁴ U-2 uçağına dair kötü haber silsilesinin ilki Washington saatiyle 03.30'da CIA Operasyon Merkezi'ne ulaştı. Henüz Sovyetlerden haber gelmemesine rağmen projenin kilit personeli merkezde toplanmıştı. Düştüğü tahmin edilen U-2 için mevcut tüm bilgileri toplamak amacıyla Mudlark Operasyonu adlı bir proje oluşturuldu. Henüz Powers'ın durumu, kameranın imha edilip edilmediği hakkında bilgisi olmayan Bissell ve ekibi 70.000 fitten düşen bir uçağın pilotunun kurtulmasına ihtimal vermemekteydi. Bu nedenle U-2'nin durumunu, önceden belirlenmiş hikâyeye bağlı kalarak açıklamayı uygun görmekteydiler. Buna göre U-2 programı, Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) tarafından kullanılan hava durumu

31 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 45.*

32 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 82-92.

33 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 92-96.

34 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 109-110.

uçuşları olarak açıklanmaktaydı. ABD'lilerin bu konuda yaptığı bir diğer manevra, uçağın görev bilgilerini değiştirmekti. Powers'ın Pakistan'dan kalkış yaptığı gizlenmişti. Buradaki misyonun gizli kalması için U-2 uçuşunun Adana'dan başladığının gösterilmesi tercih edilmişti. Mudlark Operasyonu yetkililerinin bu yeni hikâyesine uygun olarak NASA 3 Mayıs 1960 günü bir açıklama yaparak Türkiye'de yüksek irtifalı uçuş yapan uçağın pilotunun acil durum frekansında oksijen sıkıntısı yaşadığını bildirdiğini açıklamıştı.³⁵ SSCB mahkemesi ise yargılama sırasında Powers'a oksijen kaynağıyla ilgili sorun yaşayıp yaşamadığını sormuş, Powers da böyle bir problemle karşılaşmadığını sadece vurulmadan kısa süre önce otomatik pilotta sıkıntı olduğunu söylemişti.³⁶ Amerikalıların öngördüğü kapak hikâyesi şu şekildeydi:

Derhal uygulanacak olan teminat planı aşağıdadır:

“U-2 uçağı, Adana, Türkiye'den kalkan hava görevindeydi. Amaç, açık hava türbülansı çalışmasıydı.

Türkiye'nin güneydoğusundaki uçuş sırasında pilot oksijen sıkıntısı yaşadığını bildirdi. Bu son söz, acil durum frekansı üzerinden 0700Z'de duyuldu. U-2 uçağı planlandığı gibi Adana'ya inmedi ve şu anda düştüğü varsayılabilir. Van Gölü bölgesinde arama çalışmaları sürüyor.”

Bilginiz olsun, uçak arama için normal prosedürler Adana Üs Komutanı tarafından başlatılacak ve ilk basın açıklaması Adana'dan yapılacaktır. Pilotun adı en yakın akrabaya bildirimde bulunulana kadar saklı tutuluyor.³⁷

Haberin Türk basınına yansması Van Gölü civarında bir U-2 uçağının kaybolduğu yönündeydi. ABD'li yetkililer ortaya atılan bu kapak hikâyesini gerçekçi kılabilmek adına bir arama çalışması başlattıklarını da duyurmuş hatta bunun için Trablusgarp'tan üç uçağın getirildiği ve Avrupa'daki ABD USAF unsurlarından 6 uçak istediklerini açıklamışlardı.³⁸ Yine basındaki habere göre 3 Mayıs sabahı İncirlik'ten kalkan 3 adet SC-54 uçağı Van Gölü üzerinde arama gerçekleştirmişti.³⁹

35 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 178.

36 *Sudebnyy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960*, s. 43.

37 “Cover plan to be used for downed U-2 flight (the U.S. did not know that the Soviets had the captured U.S. pilot), May 2, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Office of the Staff Secretary, Subject Series, Alphabetical Subseries, Box 15, Intelligence Matters (14); NAID #594364, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-2-60-cover-plan.pdf> [Erişim Tarihi: 01.01.2023].

38 “Adana'dan kalkan bir Amerikan uçağı kayıp”, *Milliyet*, 3 Mayıs 1960; “Bir uçak Van gölü civarında düştü”, *Tercüman*, 3 Mayıs 1960.

39 “Kayıp Amerikan uçağı bulunamadı”, *Milliyet*, 4 Mayıs 1960.

NASA, 5 Mayıs 1960 tarihinde kayıp uçakla ilgili bir açıklama⁴⁰ yapmıştı.⁴¹ Açıklamada 1956 yılından itibaren gerçekleştirilen yüksek irtifa uçuş programında kullanılan *U-2 Araştırma Uçakları*'ndan bir tanesinin Pazar sabahı yerel saatle 9'da Türkiye'de Van Gölü üzerinde yaşadığı oksijen sıkıntısının ardından kaybolduğu yazılırken pilotunun öldüğü bildirilmekteydi. Dikkat çeken bir diğer husus pilotun Lockheed Aircraft Corporation tarafından istihdam edilen bir sivil olduğunun vurgulanmasıydı. Uçak ile ilgili teknik bilgilerin de verildiği açıklamada programa ait laboratuvarların Kaliforniya, New York, Alaska, İngiltere, Almanya, Türkiye, Pakistan, Japonya, Okinawa ve Filipinler'deki üslerde bulunduğu belirtilirken Kaliforniya, Japonya ve Türkiye'deki üslerin U-2 uçakları tarafından kullanıldığı açıklanmıştır. Son paragrafta ise uçağın donanımının hava ölçümleri için olduğuna dair teknik detaylar verilmiştir.⁴²

ABD'nin hikâyesinde en kötü ihtimal, pilotun hayatta kalması ve enkaza ulaşılmasıydı. Bu kötü senaryo Sovyet lider Nikita Kruşçev'in 5 Mayıs 1960 tarihinde Yüksek Sovyet toplantısındaki açıklaması⁴³ ile ortaya çıktı.⁴⁴ Kruşçev, Sverdlovsk yakınlarında bir ABD casus uçağının düşürüldüğünü söyledi.⁴⁵ Onun bu açıklamasının ardından Moskova'daki ABD Büyükelçiliği aracılığıyla Sovyet Dışişleri'ne nota verildi. Bilgi notunun ilk paragrafında Kruşçev'in açıklamasından söz edilirken ikinci paragrafta 3 Mayıs günü NASA tarafından yapılan kayıp uçak duyurusundan ve Francis Gary Powers'tan bahsedildi. Söz konusu kayıp uçağın NASA'ya ait silahsız ve sivil pilotla⁴⁶ uçuş yaptığı belirtildi. Son paragrafta ise ABD Hükümeti Sovyet Hükümeti'nden soruşturma ve pilotun kaderiyle ilgili görüşmelerden haberdar edilmek istediğini ilettiler.⁴⁷ Kruşçev'in açıklamasına karşın NASA ve ABD Dışişleri Bakanlığı aynı hikâyeyi sürdürmeyi seçse de Moskova'daki ABD Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanlığı'na

40 The New York Times gazetesinde yer alan haberde açıklamanın içerisinde “İncirlik” ifadesi yanlış anlaşılacak şekilde “İncirli” olarak verilmiş ve haberdeki haritada da bu şekilde işlenmiştir. Bk. “Text of the U.S. Statement on Plane”, *The New York Times*, 6 May 1960.

41 NASA açıklamasının tam metni için bk.: “National Aeronautics and Space Administration press release concerning missing U-2 airplane, May 5, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009392, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-5-60-nasa-release.pdf> [Erişim Tarihi: 02.01.2023].

42 “State Department telegram from American Embassy in Moscow to Secretary of State transmitting translation of Soviet note concerning U-2 plane, May 10, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #594523, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-10-60-state-telegram.pdf> [Erişim Tarihi: 03.01.2023].

43 Açıklamanın ABD kayıtlarındaki tam metni için bk.: Helen Kleyla, Robert O'Hern, Directorate of Science & Technology (DST), History of the Office of Special Activities (OSA) From Inception to 1969, Interagency Security Classification Appeals Panel (ISCAP), Washington 2016, Annex 82.

44 “Doklad N. S. Kruşçeva Sessii Verhovnogo Soveta SSSR”, *Veçernya Moskva*, No: 106, 5 Mayıs 1960, s. 5.

45 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 179.

46 Pilotun Sovyetlerdeki soruşturmasında Powers'ın üzerinden AFI 288 068 numaralı ve ABD Savunma Bakanlığı'na ait bir kimlik çıktığı tespiti edilmişti. Powers'a sorulduğunda bu kimliğin USAF'ta sivil pilot olduğu anlamına geldiğini söylemişti. *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat*. Moskova 1960, s. 18.

47 “State Department press release #249 concerning U-2 incident, May 6, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009394, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-6-60-no249.pdf> [Erişim tarihi: 04.01.2023].

pilotun hayatta olabileceğine dair bilgi göndermesiyle birlikte krizin boyutu daha da büyüdü. 7 Mayıs'ta Kruşçev'in doğrulamasıyla pilotun yaşadığı kesinleşti.⁴⁸ Bunun yanı sıra Kruşçev, pilotun oksijen arızası sonucu kontrolü kaybettiği ve otopilot tarafından sınırın aşıldığı iddiasını reddediyordu. Uçuşun rotasını bildiklerini dile getirirken Türkiye, Pakistan ve Norveç hükümetlerini de ortaklıkla suçlamaktaydı.⁴⁹ Kruşçev, kazaya dair açıklama yaparken uçağın kalkış yerini Türkiye olarak gördüklerini ifade etmişti. Türkiye'den Pakistan'a giden ve 3 gün burada kaldıktan sonra SSCB üzerinden Norveç'e uçuş yapan bir uçak olduğunu anlatmaktaydı.⁵⁰ Kruşçev'in olayda Türkiye'nin rolü olduğuna dair açıklamalarına karşılık Türk Dışişleri 8 Mayıs 1960 tarihinde bir açıklama yapma ihtiyacı duydu. Açıklamada özetle, Türkiye'den kalkış yapıp Sovyet hududunu geçen bir uçak olmadığı, Türkiye'nin kendi hava sahası dışındaki herhangi bir uçaktan sorumlu olmayacağı belirtilmekteydi.⁵¹

ABD Dışişleri Bakanlığı 9 Mayıs'taki basın bildirisinde bu defa dikkatleri güvenlik ihtiyacına çekerek yeni bir hikâye kurmaya çalıştı. Açıklamasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen süreçte kendisini özgür dünyanın güvenliği için tedbir alan taraf olarak gösterirken Sovyetlerin bu hususta bir iş birliği yapmadığını vurgulamaktaydı.⁵²

3. Diplomatik Kriz ve Zirve Konferansı

5 Mayıs 1960 tarihinde Yüksek Sovyet oturumunda Kruşçev ABD Dışişleri'nden aldığı bilgileri de sundu. Amerikalılara göre uçak Türk-Sovyet sınırında hava örnekleri almaktaydı ve oksijen kaynağındaki arıza nedeniyle rotasını kaybederek Sovyet topraklarına uçmuştu. Pilotun bilincini kaybetmiş olabileceğini iddia ediyorlardı.⁵³

Başkan Eisenhower'ın uçuşlar için Nisan ayı içinde bitirilmesi ısrarının temel sebebi 16 Mayıs 1960'ta Paris'te toplanacak Zirve Konferansı'ydı. Kruşçev ve Eisenhower, 1 Mayıs hadisesinden sonra ilk kez burada karşılaşacaktı. ABD'nin Moskova Büyükelçisi Llewellyn Thompson 7 Mayıs'taki telgrafında, henüz SSCB'nin suçlamaları karşısında yeterli veriye sahip olmadıklarından bahsederek Zirve Konferansı'nı iptal etmeyi önermişti.⁵⁴

48 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 179.

49 "Zakyuçitelnoe Slovo Tavarişa N. S. Kruşçeva Na Zasebanii Veohvnogo Soveta SSSR 7 Maya 1960 Goda", *Krasny Sever*, No: 109, 8 Mayıs 1960, s. 2.

50 "Kruşçev Türkiye'ye dün ihtarda bulundu", *Akşam*, 8 Mayıs 1960.

51 Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 262.

52 "State Department press release #254 concerning U-2 incident, May 9, 1960", Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009396, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-9-60-no254.pdf> [Erişim tarihi: 05.01.2023].

53 *Sudebny Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpionsa G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960*, s. 13-14.

54 *Foreign Relations Of The United States (FRUS), 1958-1960, Volume X, Part 1, Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus*, United States Government Printing Office, Washington 1993, s. 514-515.

Pilotun akıbeti hakkında en net bilgi ABD Moskova Büyükelçiliği'nin Sovyet notasını tercüme ederek Washington'a gönderdiği mesajda yer alıyordu. Açık bir ifade ile pilot Powers'ın SSCB yetkililerinin elinde olduğu ve görevle ilgili temel bilgileri karşı tarafa verdiği ifade ediliyordu. Bilgi notuna göre Sovyetler uçuşun Peşaver üzerinden geçtiğini ve Pakistan'ın programa dâhil olduğunu öğrenmişti. Daha önemlisi ABD Dışişleri'nin ikinci açıklamasını değerlendiren Sovyet yönetimi NASA hikâyesinin Amerikalılar tarafından değiştirildiğini ve aslında görevin askerî niteliğinin kabul edildiği kanaatindeydi.⁵⁵ Powers'ın yargılama kayıtlarında da Kruşçev'in tavrının ABD Dışişleri'nin söz konusu uçuşun keşif amaçlı olduğunu kabul etmesine etki ettiği iddiası yer almıştır.⁵⁶ Yargılamanın ilk gün oturumunda Powers kendisine hava sahası ihlalinin keşif ve casusluk amacı taşıyıp taşımadığı sorusuna “sanırım öyleydi” cevabını vererek bir anlamda uçuşun istihbari niteliğini kabullenmiş oldu.⁵⁷

ABD'de 9 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen Milli Güvenlik Konseyi toplantısında U-2'nin düşüşü ve SSCB ile muhtemel kriz görüldü. Başkan, konu hakkında açıklama yapma yetkisini yalnızca Dışişleri Bakanlığı'na veriyor, diğer yürütme organlarının sessiz kalmasını istiyordu. Toplantıda ABD'deki Sovyet casus vakaları da gündeme getirilse de bunların büyük çoğunluğun diplomatik dokunulmazlık sahibi oldukları vurgulandı. U-2 hadisesine dönüldüğünde ise Kruşçev'in olayı Zirve Konferansı öncesinde koz olarak kullanması ihtimalinin altı çizilmekteydi.⁵⁸ Aynı gün Nazi Almanya'sına karşı kazanılan zaferin yıl dönümü kutlamalarında Sovyet Savunma Bakanı Malenovski, topraklarını istihbarat faaliyetleri için açan ülkeleri tehdit eden bir konuşma gerçekleştirdi.⁵⁹ Türk Dışişleri 9 Mayıs 1960 tarihli açıklaması ile uçağın Türkiye'den geçtiği iddiasını reddetti.⁶⁰

ABD Dışişleri'nin Moskova Büyükelçiliği'ne 11 Mayıs 1960 tarihinde gönderdiği yazıda, Birleşik Devletler yönetimi uçağın görevinin savunma amaçlı olduğunu kabul ederken saldırgan niyet taşımadığının altını çizmekteydi. Ayrıca 16 Mayıs günü Paris'te düzenlenmesi önceden kararlaştırılmış zirveye katılacaklarını ve burada SSCB ile bir anlaşma zemini arayacaklarını bildirmekteydi.⁶¹

55 “State Department telegram from American Embassy in Moscow to Secretary of State transmitting translation of Soviet note concerning U-2 plane, May 10, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #594523, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-10-60-state-telegram.pdf> [Erişim tarihi: 06.01.2023].

56 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 14-15.*

57 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 46.*

58 *FRUS, 1958-1960, XI, s. 516-518.*

59 “Bir Sovyet İhtarı Daha”, *Akşam*, 10 Mayıs 1960.

60 “Düşürülen Uçak Bizden Geçmedi”, *Her Gün*, 9 Mayıs 1960.

61 “State Department telegram to American Embassy in Moscow regarding U.S. position with respect to U-2 incident, May 11, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009399, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-11-60-state-telegram.pdf> [Erişim tarihi: 07.01.2023].

Pilotun hayatta kalması ve Sovyetlerin eline geçmesi ile 1 Mayıs 1960 tarihli görev, U-2 projesinin başından itibaren gördüğü en büyük felaket oldu. CIA Direktörü Allen Dulles sorumluluğu üstlenerek istifa etmeyi teklif ettiyse de Başkan Eisenhower tarafından kabul edilmedi.⁶²

ABD'nin SSCB Büyükelçisi Thompson'ın 9 Mayıs 1960 tarihli 2771 ve 2772 numaralı telgrafları, Kruşçev'in Çek elçiliğindeki resepsiyonda kendisine ve topluluğa olay hakkında söylediklerini aktarmaktaydı. Burada ABD Büyükelçisi'ne karşı olumsuz bir tavır göstermeyen Kruşçev, olayı Zirve toplantısına zarar vermeyi amaçlayan bir provokasyon olarak nitelendirmişti. Yine buradaki konuşmanın önemli noktalarından birisi de SSCB'nin ABD'yi şikâyet edip etmeyeceğiydi. Büyükelçinin öngörüsü, Kruşçev'in kozunu BM Güvenlik Konseyi'ne şikâyetten ziyade Türkiye, Norveç ve Pakistan'a karşı kullanacağıydı. Onun topluluğa hitabında bu duruma dikkat çektiği görülmektedir. Topraklarını Sovyetler Birliği aleyhinde kullanan ülkelere ve CIA Direktörü Allen Dulles'a tepkili olduğu anlaşılmaktaydı.⁶³

Başkan Eisenhower, 11 Mayıs 1960 günü konu hakkında bir basın toplantısı yaptı. Burada U-2 hadisesine dair ABD Hükümeti'nin tavrının gerekçelerini izah etmek istedi. Öncelikle Eisenhower, Pearl Harbor'a atıfla yeniden sürpriz bir saldırıya maruz kalmak istemediklerini ve SSCB'nin gizliliğinin Birleşik Devletler'de savunma refleksini arttırmak yönünde etkiye sebep olduğunu açıkladı.⁶⁴ Devamında, askerî unsurların bu faaliyette kullanılmadığını belirten Başkan Eisenhower, 1955'te ileri sürdüğü *açık gökyüzü* önerisini Paris'te tekrarlayacağını ifade etti. Basın toplantısında Eisenhower, Rusya Dışişleri Bakanı Gromyko'nun savaşın eşliğinde olduğuna dair açıklamasının sorulmasına karşılık kendilerinin ve müttefiklerinin provokatif bir harekete girişmediğini söyledi.⁶⁵ U-2'nin düşüşü sonrası SSCB ile ilişkiler ve ihtimaller konusu ABD siyasetinin merkezi hâline gelmişti. 12 Mayıs 1960 tarihli kabine toplantısı ve sonrasındaki görüşmelerde Başkan Eisenhower'ın talimatı Sovyetlere karşı kışkırtıcı tüm girişimlerin ve faaliyetlerin durdurulması üzerineydi.⁶⁶

SSCB, 13 Mayıs 1960 tarihinde istihbarat uçuşlarından sorumlu gördüğü hükümetlere nota verdi.⁶⁷ 14 Mayıs günü ise NASA Türkiye ve Japonya'dan U-2 uçuşlarının durdurulduğunu ilan etti.⁶⁸ Zirve Konferansı 16 Mayıs 1960 tarihinde SSCB, Amerika, Fransa ve İngiltere'nin

62 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 180.

63 *FRUS, 1958-1960, XI*, s. 519-521.

64 "Statement by the President regarding U-2 incident, May 11, 1960", Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009412, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-11-60-statement-by-president.pdf> [Erişim tarihi: 08.01.2023].

65 *Public Papers Of The Presidents of The United States Dwight D. Eisenhower 1960-1961*, U.S. Government Printing Office, Washington 1961, s. 143-144.

66 *FRUS, 1958-1960, XI*, s. 521-522.

67 "Rusya Dün Türkiye'ye Protesto Notası Verdi", *Akşam*, 14 Mayıs 1960.

68 "U-2 Uçakları Türkiye'den Kalkmayacak", *Akşam*, 14 Mayıs 1960; "Türkiye ve Japonya'dan u 2 Uçakları Kalkmayacak", *Her Gün*, 14 Mayıs 1960.

katılımıyla Paris'te toplandı. Uçak hadisesinin gündemde olacağı bilinen toplantı sırasında Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da Paris'e gitmişti.⁶⁹ Ancak Zirve Konferansı ilk gün Kruşçev'in hamlesiyle yarım kaldı.⁷⁰

Türkiye'nin SSCB notasına cevabı Zirve Konferansı sonrasına bırakılmıştı. Türkiye'nin krizdeki çekimser tavrı Türk basınından da eleştiri aldı. Hatta Goben ve Breslau hadisesine atf yapan Cumhuriyet Gazetesi Türk kamuoyunun tarafı olmadığı bir anlaşmazlıktan zarar görmek istemediğini vurguladı.⁷¹ Planlanan cevapta Türk Hükümeti'nin üzerinde duracağı üç nokta vardı. Birincisi, Türk Hükümeti'nin SSCB üzerinde herhangi bir uçuşa izin vermediği, ikincisi Türkiye'nin kendi hava sahası dışındaki uçaklardan sorumlu olmadığı, üçüncüsü de U-2'nin Türkiye arazisi üzerinden geçmiş olması veya buraya uğramış olmasının Türkiye'yi sorumlu hâle getirmeyeceği vurgulanmaktaydı.⁷² Hazırlanan cevabi nota, 26 Mayıs 1960'da bu esaslara göre verildi.⁷³

Millî Güvenlik Konseyi'nin bir sonraki toplantısında Zirve Konferansı'nın dağılması ve U-2 uçuşları hakkında kapsamlı görüşmeler yapıldı. Başkan'ın konseyle görüşmek istediği temel konu, Kongre'nin U-2 ve Zirve Konferansı hakkında soruşturma yürütmesiydi. Önceki yıl ABD'de iki Sovyet casusu yakalanması başta olmak üzere güvenlik ile ilgili hususların ön plana çıkarılması ve U-2 uçuşları ile ilgili mümkün olduğu kadar çok konunun gizli tutulması gerekli görülmekteydi. Yine bu toplantıda Başkan'ın projedeki rolünün gizlenmesi kararı ön plana çıkarken Pearl Harbor'un zihinlerde taze olması vurgusuyla muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı önlemlerin zaruri olduğu inancı ifade edilmekteydi.⁷⁴

Thompson'un ilk telgrafında dikkat çektiği, SSCB'nin olayı BM'ye götürüp götürmeyeceği konusu 18 Mayıs 1960 günü cevabını buldu. Bu tarihte SSCB Dışişleri Bakanı, Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri'nin saldırgan eylemlerinin incelenmesi amacıyla BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırırdı. Sovyetler 9 Nisan ve 1 Mayıs tarihli uçuşların incelenmesini talep ederken ABD temsilcisi 23 Mayıs'taki toplantıda kendilerini hedef almasına ve asılsız kabul etmelerine rağmen maddelerin gündeme girmesine onay vereceklerini söyledi. SSCB temsilcisi ise Birleşik Devletler yetkililerinin emri ile sınırlarını 2.000 km ihlal eden U-2 tipi askerî uçağın Sovyet roket birimleri tarafından vurulduğunu, ele geçirilen pilotun ve ABD yönetiminin casusluk eylemini belge ve açıklamalar ile kabul etmiş olduğunu dile getirmekteydi. Burada Eisenhower, yaklaşan konferansı baltalayacak saldırgan eylem yapmakla suçlanıyordu. Faaliyetin temelinin ise açık gökyüzü teorisine dayandığı vurgulanmaktaydı. SSCB temsilcisinin dikkat çektiği bir

69 “Dörtler Bugün Zirveye Tırmanmaya Başlıyor”, *Akşam*, 16 Mayıs 1960.

70 “Sürpriz: Zirve Konferansı, İlk Gün Akim Kaldı”, *Akşam*, 17 Mayıs 1960.

71 Nurettin Gülmez, Bülent Tahancı, “Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28 (2014-Bahar/Spring), s. 210-211.

72 “Rusya'nın Notasına Cevap Hazırlanıyor”, *Akşam*, 17 Mayıs 1960.

73 “Cevabi Notamız Rusya'ya Verildi”, *Tercüman*, 27 Mayıs 1960; “U-2 Uçağı ile İlgili Sovyet Notasını Cevaplandırdık”, *Yeni Sabah*, 27 Mayıs 1960.

74 *FRUS, 1958-1960, XI/I*, s. 522-528.

diğer husus, Pearl Harbor vurgusuyla kendisine yönelik tehdidi zihinlerde canlı tutan ABD'nin bu argümanla haklı duruma geçemeyeceğiydi. Sovyetler, ABD'nin faaliyetine izin veren müttefiklerini de suç saydıkları eyleme ortak kabul edeceklerini ilan etmekteydi. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) gibi askerî anlaşmalarla Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlı olan bu devletler, Sovyetler Birliği'ne ve diğer sosyalist devletlere düşmanca amaçlar için toprak kullanılmasına izin vermiş olarak görülmekteydi. SSCB hadiselerin tekrarlanması hâlinde ilgili devletleri üzerine yürümekle tehdit etmekteydi.⁷⁵ Kruşçev, U-2 hadisesinde ABD kadar Pakistan, Norveç ve Türkiye'yi de suçlamaktaydı. "Uçakların kalktığı bölgelerdeki üslere ezici darbeler vuracağız" sözüyle ABD müttefiklerine tepkisini dile getirmekteydi.⁷⁶ Bu tehdit ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki olan Türkiye'ye yönelikti.

SSCB iddiaları kapsamında Sovyet Hükümeti BM Güvenlik Konseyi'nin aşağıdaki kararı almasını istedi:

Güvenlik Konseyi,

Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı evrensel barışa tehdit oluşturan saldırgan eylemleri sorununu inceleyerek,

Diğer Devletlerin egemenliğine yönelik ihlallerin Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkeleriyle bağdaşmadığını kaydederek,

Bu tür eylemlerin evrensel barışa yönelik bir tehdit oluşturduğu dikkate alınarak,

1. Birleşik Devletler uçaklarının diğer Devletlerin topraklarına yaptığı saldırıları kınar ve bunları saldırgan eylemler olarak görür;

2. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nden bu tür eylemleri durdurmak ve tekrarını önlemek için acil önlemler almasını talep eder.⁷⁷

Teklif üzerine ABD temsilcisi, uçuşların saldırganlığı iddiasını reddetti. Birleşik Devletler'in savunması, özgür dünyanın sürpriz bir saldırıya karşı güvenceye alınması üzerineydi. Fransa ve İngiltere temsilcileri, BM Güvenlik Konseyi'nin 24 Mayıs 1960 tarihli 858. toplantısında U-2 hadisesi ile Zirve Konferansı'nın çöküşü arasında orantısızlık olduğunu iddia etmekteydi. Arjantin temsilcisi, gerçekleşen hareketin belirlenmiş bir suç tanımı olmadığı düşüncesiyle Sovyetlerin şikâyetinin reddini istedi. Çin temsilcisi ise olayı basit bir istihbarat toplama vakası olarak niteledi. SSCB'nin kontrollü silahsızlanma ve diğer denetimleri kabul etmesi halinde bunun yaşanmayacağını dile getirdi. Ayrıca bu başvurunun Kruşçev'in Zirve Konferansı'ndaki hareketinin örtbas edilmesi amacını taşıdığını söyledi. Polonya temsilcisi, ABD'nin bu olayda

75 United Nations, *Report of the Security Council to the General Assembly 16 July 1959-15 July 1960*, General Records: Fifteenth Session Supplement No: 2 (A/4494), New York 1960, s. 12-13.

76 *Mirnoe Sosuşestvovanie s Raznix Toçen Zreniya*, İzdanie Çentralnogo Obedineniya Poliçeskih Emigrantov İz SSSR (ÇOPE), Münhen 1960, s. 73.

77 United Nations, *Report of the Security Council to the General Assembly 16 July 1959-15 July 1960*, s. 13.

diğer devletlerin hava sahaları üzerindeki tam ve münhasır egemenliğini tanıyan uluslararası hukuku ihlal ettiğini ve hadisenin SSCB ile komşularının ikili ilişkilerine zarar verdiğini belirtti. İtalyan temsilcisinin görüşü Eisenhower'ın uçuşları askıya almasına rağmen SSCB'nin konuyu Güvenlik Konseyi önüne getirmesinden duyulan rahatsızlık üzerineydi. Sovyet taslağı lehinde oy kullanmayan Tunus temsilcisi, olayın olağan diplomasi kanalları ile çözülebileceğini, asıl sorunun ülkeler arası güven olduğunu dile getirdi. Ekvator ve Seylan temsilcileri de olayın diplomatik yönlerden çözümünden yanaydı. 26 Mayıs 1960 günü gerçekleşen bir sonraki toplantıda da SSCB temsilcisi iddialarını sürdürdü. SSCB'nin temsilcisi askerî olarak saldırgan unsura ve ortaklarına darbe vuracağı sözleriyle muhataplarını açıkça tehdit etti. Nihayetinde karar taslağı 2 kabul oyuna karşılık 7 ret ve 2 çekimser oy ile reddedildi.⁷⁸

Konu Pilot Powers'ın karar duruşmasında da gündeme geldi. Savcı Rudenko, 16 Mayıs 1960 tarihinde açılan Zirve Konferansı'na SSCB'nin her şeye rağmen katıldığını belirtirken ABD'den beklenen özrün gelmediğini vurguladı. Savcı Rudenko açıkça Zirve Konferansı'nın çöküşünden ABD'yi sorumlu tutuyordu. Ayrıca Birleşik Devletler'in faaliyetlerine devam ettiğini, 1 Temmuz 1960'da RB-47 model bir askerî keşif bombardıman uçağının SSCB üzerine gönderildiğini belirtti.⁷⁹

Grand Slam Operasyonu'nun başarısızlıkla neticelenmesi Adana merkezli Müfreze B'nin de sonu oldu. Projeye sonradan dahil olmuş İngiliz RAF pilotları kısa sürede Adana'yı tahliye etti. Faaliyetlerin yeniden başlaması ihtimali masada olsa da Türkiye'deki 27 Mayıs İhtilali yeni bir denge yarattı. Adnan Menderes sonrası yeni hükümete U-2 programı hakkında bilgi verilmemiş olması nedeniyle proje merkezi, Adana'dan uçuşlara devam etmemeye karar verdi. Neticede kalan U-2'ler demonte edilerek C-124 kargo uçaklarıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne götürüldü.⁸⁰

4. Acil Durumlarda U-2 Pilotları

U-2 pilotlarının düşman topraklara mecburi inişi durumunda pilotun esir düşmesi ihtimali karşısında bazı önlemler mevcuttu. Öncelikli uygulanan model L hapı adı verilen potasyum siyanür içerikli ilacın pilotlara verilmesiydi. Ancak 10 Aralık 1956 tarihli bir uçuş sırasında Pilot Carmine Vito'nun şekerleme ile L hapını karıştırması bu yöntem ile ilgili tereddütlere sebep olmuştu. Vito'nun hatasını erken fark etmesi sayesinde bir felaketin eşiğinden dönülmüştü. Bu uçuş sonrası L haplarının kutulara konulması fikri uygulamaya konmuşsa da uçucu içeriğe sahip hapın kokpitte kırılması halinde yaratacağı sorun düşünüldüğünde alternatif bir yol aranmasına

78 United Nations, *Report of the Security Council to the General Assembly 16 July 1959-15 July 1960*, s. 13-15.

79 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensisa G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960*, s. 128-129.

80 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 181.

başlandı. L hapının yerine düşünülen formül, gümüş doların içine gizlenmiş zehirli iğneydi. Pilotların düşman coğrafyada yakalanması ihtimalinde bu iğneleri⁸¹ kullanması öngörülmüştü.⁸²

Yaygın bilgi, U-2 pilotlarının taşıdıkları özel ekipmanlar hakkında yeterli bilgilerinin olmadığı yönündeydi. Ancak Powers hatıralarında bunun doğru olmadığını, tüm ekipmanı detaylıca öğrendiklerini anlatmaktaydı. Uçuş sırasında yaşanabilecek bir sorunda müdahale etmeleri gerektiğinin bilincindeydiler. Anlattıklarına göre, uçağın komünist bir ülkede terk edilmesi icap ettiğinde iki buçuk kiloluk bir patlayıcı yükü uçağı imha için kullanılacaktı. Daha doğru bir ifade ile bu patlayıcı uçağın tamamını değil, içindeki özel ekipmanı imha etmek içindi. Patlayıcı tetiklenmesinin ardından pilotun uçağı terk etmesi için kısa bir süre tanıyacak şekilde kurgulanmıştı. Bu noktada tartışılan bir diğer husus, darbe durumunda imha mekanizmasının tetiklenmesi olsa da iniş takımlarının açılmadığı durumda ve göbek üzerine iniş gerektiğinde sonucun felaket olabileceğiydi. Pilotların ekipmanlardan sonraki eğitimi ise Komünist ülke sınırlarındakilere benzer bir çiftlikte, elektrikli çitleri ve mayınlı arazileri nasıl aşacakları üzerineydi. Tüm bu eğitimler sırasında, Rusya'ya inilmesi halinde ne yapılacağı sorusu zihinleri meşgul etmekteydi.⁸³

Sovyetler'deki yargılamaları sırasında Powers'a, SSCB topraklarına acil iniş durumunda yapması gerekenler sorulmuştu. Powers, bu durumda mekanizmayla uçağı imha etmesi gerektiğini söylemişti. Ayrıca mümkün olduğunca düşman unsurun eline geçmekten kaçınmaya çalışacak ve acil durum ekipmanı ile en yakın sınıra ulaşacaktı. Powers'ın mahkeme sorgusunu gerçekleştiren Rudenko, uçağın imhası için bir düzenek olup olmadığını da sormuştu. Kendisi, tam işlevini bilmediğini ifade etmişti. Bununla beraber, üzerinde farklı ülkelere ait paralar ile 7.500 Rus rublesi çıkan Powers, bunları acil iniş yapmak durumunda kalırsa ilgili ülkede kullanmak üzere taşıdıklarını söylemişti. Buradaki diyaloglardan anlaşıldığı kadarıyla pilotun üzerinde sessiz atış yapabilecek tabanca ile 205 adet mermi bulunmaktaydı. Ek olarak üzerinden çıkan iğne sorulduğunda Albay Shelton tarafından, yakalanması ve işkence görmesi hâlinde kullanması gerektiği söylenerek verildiğini anlatmıştı.⁸⁴

Powers'ın hatıralarında, tanımadıkları bir coğrafyaya inmeleri durumunda kullanmaları gereken hayatta kalma ekipmanları hakkında bilgiler mevcuttu. Buna göre, pilotlara verilen koltuk paketinde katlanabilir cankurtaran salı, kıyafet, kısa süre idare edecek yiyecek ve su, pusula, işaret fişekleri, kibritler, nemli odunla ateş yakabilmek için kimyasallar, ilk yardım malzemeleri vardı. Kıyafetler kışlık av malzemeleriydi. Bunlara ek olarak büyük ve ipek bir Amerikan bayrağı posteri taşımaktaydılar. Posterde, "Ben bir Amerikalıyım ve sizin dilinizi

81 Powers yakalandıktan sonra iğnelerden bir örnek Sovyetlerin eline geçmişti. Mahkeme sırasında iğnenin etkisini görmek isteyen SSCB heyetinin iğneyi enjekte ettirdiği bir köpek ve farenin kısa sürede öldüğü gözlemlenmişti; *Sudebnyy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 121.*

82 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 124-125.

83 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 34-35.

84 *Sudebnyy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 47-49.*

bilmiyorum. Yiyecek, barınak, yardıma ihtiyacım var. Size zarar vermeyeceğim. Halkınıza karşı hiçbir kötülük beslemiyorum. Bana yardım edersen ödüllendirileceksin.” şeklindeki mesaj on dört dilde yazılmaktaydı. Pilotlar bu malzemelere ek olarak 7.500 Rus rublesi ve altın frank başta olmak üzere çeşitli değerli materyal taşımaktaydılar. Hayatta kalma malzemeleri arasında bir av bıçağı, susturuculu tabanca ve iki yüzden fazla mermi bulunuyordu.⁸⁵

Yine Powers’ın anılarından elde edilen bir veri de yakalanma halinde ne yapacakları hakkındaydı. Bu durumlara dair yönergeye göre, kaçışın mümkün olmadığı hallerde direnmeden teslim olunacaktı. Ardından kendisini gözetim altında tutanlarla iş birliği yapıyormuş gibi bir tavır takınılırken onurlu hareket etmeye ve üstlerine saygılı tutum göstermeye hassasiyet gösterilecekti. Uçağın belirli özellikleri hariç diğer gerçek bilgileri verilebilecekti. Esir düşen personel kendisini sivil olarak tanıyacaktı.⁸⁶

5. Powers’ın Akıbeti

Francis Gary Powers’ın yargılaması 17-19 Ağustos 1960 tarihlerinde Sovyet mahkemesi tarafından yapılmıştı. Mahkeme kayıtlarının hem Ruslar hem de Amerikalılar tarafından yayımlandığı tespit edilmiştir. Rus tarafının kayıtlarında, yargılamanın başlangıcında bir mütalaa şeklinde olayın oluş şekli verilmiştir. Buna göre, 1 Mayıs 1960 tarihinde Moskova saatiyle 05.36’da Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Kirovabad şehrinin güneydoğusunda SSCB sınırını ihlal ederek 20.000 metre yükseklikte Sovyet topraklarının derinliklerine seyahat eden bilinmeyen bir uçak tespit edilmişti. SSCB sınırını izinsiz ihlal ederek hiçbir sivil uçağın bulunmadığı yükseklikte önemli savunma sanayi tesisleri ve büyük sanayi merkezlerini takip eden rotada ilerleyen bu aracın düşmanca amaçlarla ilerlediği kuvvetli şüphe ile öngörülmüştü. Hükümetin düşürme emrini takiben uçak, Moskova saati ile 08.53’te Sverdlovsk bölgesinde roketle vurulmuştu. Uçağı terk eden pilotun gözaltına alındığı ve kendisinin ABD vatandaşı Francis Gary Powers olduğu tespit edilmişti. Düşüşten sonra kalıntıları incelendiğinde yüksek irtifa uçuşlar için tasarlanarak istihbarat servisine uyarlanmış hava fotoğrafçılığı ekipmanı ile donatılmış Lockheed U-2 tipi bir ABD uçağı olduğu tespit edilmişti. Uçağın kalıntılarında, Sovyet hava limanlarının ve Sovyetler Birliği’nin diğer önemli askerî ve endüstriyel tesislerinin çekildiği fotoğraf filmleri bulunmuştu. Yine bu uçağın kalıntılarından Sovyet radar istasyonlarının sinyallerinin kaydedildiği öğrenilmişti.⁸⁷

Powers, SSCB’de Devlete Karşı İşlenen Suçlardan Sorumlu Sovyet Yasası’nın 2. maddesi uyarınca yargılanacaktı. Bu suç dolayısıyla yedi yıldan on beş yıla kadar hapis cezası alabilirdi. En kötü ihtimalde ölüm cezasına çarptırılabilirdi.⁸⁸ Powers’ın mahkeme sorgusu 17 Ağustos’ta

85 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 45-46.

86 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 315.

87 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpionsa G. Pauersa. Gospolitizdat, Moskova 1960, s. 12-14.*

88 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 137.

başlamıştı. Sorguyu gerçekleştiren SSCB Başsavcısı Roman Andreyeviç Rudenko'nun ilk sorusu; "Davalı Powers, Sovyetler Birliği toprakları üzerinde uçuş görevini ne zaman aldınız?" şeklindeydi. Soruya "1 Mayıs sabahı" diyerek cevap veren Powers'a görevi ile ilgili bir dizi soru sorulmuştu. Burada Powers, görev yerinin Adana olduğunu, komutanının Albay Shelton olduğunu açıklamıştır. Sovyetler Birliği'ne uçuş görevini nereden aldığı sorulduğunda Peşaver demiştir. Burada dikkat çeken husus Peşaver'e 4-5 gün önce geldiğini açıklamasıydı. Uçuş görevinin detaylarına bakıldığında gidiş gelişler ile en fazla 1-2 gün önce Peşaver'e gelmiş olması lazımdı. Bunu öğrenmek için U-2'nin Peşaver'e ne zaman getirildiği sorulmuştu. Peşaver'e gelişlerine dair bilgi veren Powers, Albay Shelton'un da aralarında bulunduğu 20 kişilik bir grup olduğunu anlatmıştır. İçinde buldukları uçağın tahminen Körfez'deki bir İngiliz üssünde ikmal yaparak devam ettiğini söylemiştir. Rudenko mahkemede Powers'a bu görev için özel olarak yetiştirilip yetiştirilmediğini sorduğunda Amerikalı pilot, birimdeki herkesin aynı eğitimi aldığı cevabını vermişti. Powers'ın ifadesinden görev için iki pilot hazırlandığı öğrenilmişti. Rudenko'nun U-2 uçağı hakkındaki sorusunu Powers, "Bu, çok yüksek irtifalarda uçuşlar için hazırlanmış ve tasarlanmış özel bir yüksek irtifa uçağı" ifadesi ile cevaplamıştı. Kendisine uçağın askerî keşif uçağı olup olmadığı yönündeki soruya verdiği cevapta, "...bu tip uçaklar keşif ve ayrıca yüksek irtifalarda araştırma çalışmaları için kullanılıyor" demesi oldukça dikkat çekiciydi. Cevabına rağmen Powers uçağın hangi kuruma ait olduğuna dair bir şey söylememişti. Rudenko bu hususun üstüne gitmiş, Powers'ın bağlı bulunduğu *Ten-Ten* biriminin askerî nitelikli olup olmadığını sormuştu. Powers birimin askerî niteliğini kabul ederken içerisinde sivillerin de bulunduğunu söylemekten geri durmamıştı. Rudenko'nun uçak hakkında askerî işaret taşıyıp taşımadığı sorusuna ise kaçamak cevap vermişti. Powers'a, ilk soruşturmadaki ifadesine vurgu yapması üzerine de hatırlamadığını söyleyerek konuyu sürdürmemişti.⁸⁹

Rudenko, Powers'ın görev kapsamını özellikle sorgulamaktaydı. Uçaktaki ekipmanın kullanımı üzerinden pilotun istihbarat görevi yerine getirdiğini kabullenmesini amaçlamaktaydı. Vurulduğu ana kadar kendisine verilmiş görevleri yerine getirip getirmediği sorulduğunda, kötü hava koşulları nedeniyle rotadan saptığını söyleyen Powers'a uçaktaki fotoğraf makinesi konusunda verilen talimatların ne olduğu sorulmuştu. Bu soru karşısında Powers, haritada belirtildiği şekilde açıp kapatması gerektiği cevabını vermişti. Rudenko'nun ekipman ve uçağın kullanım amacı hakkında yönlendirmeli soruları karşısında Powers bilgisinin kısıtlı olduğunu gösteren cevaplar vermekteydi. Buna göre Powers casusluk iddiasını tam anlamıyla kabul etmemekle birlikte ekipmanın keşif maksatlı olduğunu da reddetmemekteydi.⁹⁰

Yargılamanın tamamı U-2 uçuşlarının niteliği ve 1 Mayıs görevinin somut kalıntıları üzerine olmuştu. Davanın sonunda tüm süreci birleştiren bir mütalaa ortaya çıkmıştı. CIA ile sözleşme imzaladığı 1956'dan itibaren Powers'ın ABD ordusu adına her suçu işleyebilecek bir casus pilot olduğu iddia edilmişti. Powers'ın savunmasında ısrarla üstünde durduğu sivil pilot olma

89 *Sudebnyy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 34-37; Trial of American U-2 SPY Pilot, Soviet Booklet No.76, Londra 1960, s. 25-27.*

90 *Trial of American U-2 SPY Pilot, s. 28-29.*

durumuna rağmen mahkeme savcısı askerî pilot tanımında ısrarcıydı. Sonuç olarak savcılık, Powers'ın SSCB'nin *Devlet Suçlarına İlişkin Cezai Sorumluluk Yasasının 2. maddesi* uyarınca cezalandırılmasını isterken mahkemedeki tavrı nedeniyle ölüm cezasını istememişti. Powers'ın davranışlarını samimi gören savcılık makamının talebi 15 yıl hapis cezasıydı. Powers'ın mahkemedeki cevaplarından ötürü ülkesinde yargılanmayı göze alarak doğru cevap verdiği vurgulanmaktaydı. Bu açıkça Sovyet mahkemesini kendisine daha ölçülü bir ceza vermeye ve hatta serbest bırakmaya ikna etmek üzere yapılmış bir hamleydi. Powers'ın son sözlerinde de pişmanlığını dile getirmesi ve Rus halkına düşmanlığının bulunmadığını söylemesi oldukça dikkat çekmektedir.⁹¹

Mahkeme 19 Ağustos 1960 tarihli oturumda tüm mütalaa ve savunmalara dayanarak kararını vermişti. Pilot Francis Gary Powers'a ilgili yasa maddesine dayanarak ön tutukluluk süresi (1 Mayıs 1960 tarihinden başlayan süreç) dâhil olmak üzere ilk üç yılını cezaevinde geçireceği on yıl hapis cezası verilmiştir. Ayrıca üzerinden çıkan değerli materyal ve para devlet hazinesine aktarılacaktı. Yine bu kararda, “SSCB ve Birlik Cumhuriyetlerinin Ceza Yargulamalarının Esasları'nın 44. maddesi uyarınca, karar kesindir ve temyize veya protestoya tabi değildir.” hükmü yer almıştır.⁹² Powers'ın cezası Amerikan basınında kendine yer bulurken New York Times gazetesinde cezanın uygulamasında Sovyet otoritesi tarafından bir indirim olması ihtimalinden bahsedilmekteydi.⁹³

Powers anılarında, hapiste olduğu süreçte Eisenhower yönetiminden umudunu kestiğini ve ABD'deki 8 Kasım 1960 seçimlerinde bir beklentiye girdiğini anlatmaktaydı. Powers geçen zaman içinde babasından aldığı mektupların da etkisiyle kendisi hakkında bir anlaşma yapılacağına dair umudunu yitirmişti. Başkan aday John F. Kennedy'nin durumu yatıştırabileceğini düşünen Powers, Kennedy'nin kazanmasını umuyordu. Powers cezasının iki taraf arasındaki gerginliğe bağlı olduğu görüşündeydi. Beklediği haberi 10 Kasım'da öğrenmişti. Haberin ardından beklemeye başlayan Powers için bir sonraki heyecan 1 Mayıs 1961 tarihidir. Geleneksel af dönemi olarak düşündüğü bu tarihte serbest kalma ümidini kıran ise Nisan ayının ikinci yarısı gerçekleşen Domuzlar Körfezi Operasyonu⁹⁴ olmuştu.⁹⁵

Birleşik Devletler yetkilileri Powers'ın ülkeye getirilmesi için takas planlamıştı. Sovyet casusu Rudolf Abel'in bu takasta kullanılması için müzakereler yürütülmüştü.⁹⁶ 7 Şubat 1962

91 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 131-132, 159, 166-167, 174.*

92 *Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensis G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960, s. 184.*

93 “U-2 Trial Ended”, *The New York Times*, 20 August 1960.

94 Küba'da ABD destekli bir askerî harekât.

95 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 227-230, 251-252.

96 ABD-SSCB arasındaki takas görüşmeleri hakkında detaylı bilgi için bk.: Helen Kleyla, Robert O'Hern, *Directorate of Science & Technology (DST), History of the Office of Special Activities (OSA) From Inception to 1969*, Interagency Security Classification Appeals Panel (ISCAP), Washington 2016, Annex 98; Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 183.

Çarşamba günü Powers Moskova'ya götürülmek üzere hazırlandı. Henüz takas veya başka bir durumdan bilgisi yoktu. Ancak yine de bu ani değişiklikten umutlanmıştı. 9 Eylül 1960-8 Şubat 1962 tarihleri arasında on yedi aylık süreyi Vladimir Hapishanesi'nde geçiren Powers'ın beklediği gün gelmişti. Moskova'ya trenle seyahat ederken ABD Büyükelçiliği'ne götürüleceği beklentisine girmesine rağmen KGB'ye ait Lubyanka Hapishanesi'ne götürülmüştü. Burada geceyi geçirdikten sonra Doğu Almanya'ya götürüldü.⁹⁷ ABD ile SSCB arasındaki takas 10 Şubat 1962 tarihinde Doğu ve Batı Berlin'i birbirine bağlayan Glicnecke Köprüsü'nde gerçekleşti.⁹⁸ ABD'ye getirilen Powers burada uzun süren bir sorguya alındı. 1960 yılında kazanın ardından görev yapan Hasar Değerlendirme Ekibi ilk etapta projede uzun süre geçirmiş pilot Powers'ın Sovyet yetkililere U-2 hakkında oldukça fazla bilgiyi ifşa etmiş olabileceğini öngörmüştü. Ancak Powers'ın iadesinden sonra yeniden toplanan ekip iki haftalık sorgulama neticesinde hasarın düşünülenden çok daha az olduğu görüşüne varmıştı.⁹⁹

Powers'ın sorgulaması Washington yakınlarında CIA'nın güvenli evlerinde yapılmıştı. Ardından Powers, CIA Eski Direktörü Allen Dulles ile görüştürülmüştü.¹⁰⁰ Bir süre önce CIA Direktörlüğü görevinden istifa etmiş olan Dulles, Pilot Powers'ın CIA tarafından gerçekleştirilen sorgulama raporunu okumuştur. Buna dayanarak kendisi ile gurur duyduklarını söylemişti. Eisenhower'ın ardından ABD Başkanı olan John F. Kennedy, Dulles yerine milyoner bir sanayici olan John McCone'u CIA Direktörü olarak atamıştı. McCone'un Powers'a bakışı Allen Dulles'ten farklıydı.¹⁰¹ CIA'daki tek değişiklik Dulles'in istifası değildi. Yardımcısı Richard Bissell de Powers'ın serbest bırakılmasından bir hafta sonra istifa etmişti. Powers'a göre, CIA'nın planlarından sorumlu olarak görev yapan Bissell'in istifası Domuzlar Körfezi başarısızlığına dayanmaktaydı. O, Bissell'in U-2 hadisesinde kurtulduğunu ancak Domuzlar Körfezi'nin fiyaskosunun üzerine kaldığını ifade etmişti.¹⁰²

McCone, Powers'ın çalışma şartlarına uygun hareket edip etmediğini tespit için bir soruşturma kurulunu Federal Yargıç E. Barrett Prettyman başkanlığında oluşturdu. Soruşturmada 22 tanık ve Powers dinlendi. Proje karargâhından Jim Cunningham, CIA Güvenlik Dairesi Başkanı Albay Sheffield Edwards, USAF'tan Albay Leo Geary, Müfrez B komutanı Albay William Shelton ve 1 Mayıs uçuşunun yedek pilotu John Shinn dinlenen kişiler arasındaydı. Üç kişiden oluşan soruşturma kurulu bir haftalık çalışmaları neticesinde 27 Şubat 1962'de CIA Direktörü McCone'a raporunu sunmuştu. Kurulun raporu Powers'ın suçsuz olduğu yönündeydi.¹⁰³ Ancak ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) tarafından elde edilen bir rapora göre Powers düşürülmeden önce olması gerekenden daha düşük irtifada seyretmekteydi. Soruşturma kurulu, elektronik

97 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 277-279.

98 "Powers Is Freed By Soviet In an Exchange For Abel", *The New York Times*, 10 February 1962.

99 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 183.

100 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 119.

101 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 184.

102 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 335.

103 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 119.

istihbarat raporunun kesin bir doğruluğa sahip olmayacağını ileri sürmüştü. McCone'un isteği üzerine 1 Mart'ta kurul bu raporu bir kez daha görüşse de kararını değiştirmemişti.¹⁰⁴

Powers 6 Mart 1962'de Senato'da ifade verecekti. Kendi anılarında da Amerika Birleşik Devletleri Senatosu Silahlı Hizmetler Komitesi huzurunda açık duruşmaya çıkacağını anlatmıştı. Yargıç Prettyman'ın raporunun bu duruşmadan önce halka açıklanması söz konusuydu. Yine duruşmada halka ilan edilmeyecek hususlar için kapalı oturum ile CIA Direktörü McCone bir kısım bilgiyi senatörlere sunacaktı. Buna eş zamanlı olarak Powers'ı memnun eden bir gelişme yaşanmış, Veterans of Foreign Wars (VFW) isimli kuruluş kendisinin Amerikan Vatandaşlığı Madalyası ile ödüllendirilmesine karar vermişti.¹⁰⁵

McCone, Prettyman raporunu isteksizce kabullenmiş ve Başkan'ın onayına sunmuştu. Kennedy'nin onayladığı rapordan halka açıklamaya uygun versiyon Powers'ın Senato'daki ifadesinden hemen önce servis edilirken, NSA'nın elde ettiği elektronik istihbarata dair hadisede çelişki yaratan ve Powers'ın irtifasına dair farklı bilgiler içeren husus burada işlenmekteydi.¹⁰⁶ Powers üzerinde olumlu etki yaratması muhtemel bulgular ise CIA tarafından kamuoyu ile paylaşılmamakta diretilmekteydi. Bu konuyu Senato Dış İlişkiler Komitesi üyesi Senatör John J. Williams 6 Mart 1962 oturumunda McCone'a sorarak Powers'ın itibarı üzerinde yarattığı etkiden endişe ettiğini dile getirmişti.¹⁰⁷ Powers'ın hatıraları incelendiğinde, durumdan duyduğu rahatsızlık açıkça görülmekteydi. Powers kahraman ilan edilmekle ilgilenmediğini, doğru olanı yaptığının ilan edilmesi beklentisinde olduğunu yazmıştı.¹⁰⁸

Birçok delil ve yetkili tarafından Powers'ın suçlu olmadığı çıkarımı yapılsa da McCone bu yöndeki kararlara itibar etmemekteydi. Soruşturmalar sırasında dahi aleyhine malzemeleri değerlendirdi. Bununla birlikte U-2 pilotlarına verilen İstihbarat Yıldızı madalyasını Powers'a vermemişti.¹⁰⁹ Powers, 20 Nisan 1963 tarihinde gerçekleştirilen madalya törenini irtibatla olduğu arkadaşlarından öğrenmişti. Powers günah keçisi olarak görüldüğü hissine kapılmışken madalya organizasyonunu eleştirmekten geri durmamıştı. Anılarında bu hadiseden bahsettiği kısımda madalya alanların hiçbirinin Rusya üzerinde uçmadığını özellikle vurgulamıştı.¹¹⁰

CIA Direktörü McCone görevi boyunca Powers'a olumlu yaklaşmamıştı. Bu sebeple Powers, İstihbarat Yıldızı Nişanı için iki yıl gecikme yaşadı. McCone'un CIA Direktörlüğü görevinden istifasının yürürlüğe girmesinden iki gün önce düzenlenen bir tören ile CIA Direktör Yardımcısı Marshall S. Carter tarafından madalya kendisine verildi.¹¹¹ Powers hatıralarında, Nisan 1965'te Washington'dan bir davet aldığını yazarken gizli törenin deşifre olduğundan da bahsetmişti.

104 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 185.

105 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 313-314.

106 Chris Pocock, *50 Years of the U-2*, s. 120.

107 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 185.

108 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 317.

109 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 186.

110 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 344-345.

111 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs*, 1954-1974, s. 186.

Burada dikkat çeken bir diğer husus törenin tarihinin Nisan içerisinde olmasına rağmen basına düşmesinin ardından 1 Mayıs uçuşunun beşinci yılında yapıldığının açıklanmasıydı.¹¹²

Powers ülkesine dönüşünden sonra da uzun yıllar Lockheed şirketinde çalıştı. 1969 yılına kadar burada görev yapan Powers *Overflight Operasyonu* adını taşıyan kitabında U-2 projesindeki deneyimlerini anlattı. 1 Ağustos 1977 günü bir televizyon istasyonu adına muhabir olarak helikopterle uçuş yaparken geçirdiği kazada hayatını kaybetti.¹¹³

Sonuç

Grand Slam Operasyonu dönemin ruh halinin anlaşılması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. ABD ve SSCB, Soğuk Savaş boyunca çeşitlendirilmiş istihbarat yöntemlerini birbirlerine karşı kullanmışlardı. Ancak askerî niteliği olmasa da bir uçakla havadan sınır ihlali yaparak istihbarat elde etme çabası dünyayı yeni bir savaşa sürükleyebilecek kadar tehlikeliydi. Başkan Eisenhower'ın temkinli tavrı ve Kruşçev'in ihlalleri yalnızca koz olarak kullanabileceği büyük bir hadise olduğunda dünya gündemine getirmesi, her iki liderin de bu tehlikenin farkında olduğunu göstermekteydi.

Neticede Soğuk Savaş döneminin en büyük istihbarat operasyonlarından birisi karmaşık bir diplomatik krize dönüşmüştü. Olayın diplomatik yönünün haricinde bir de insani tarafı vardı. U-2 pilotu Powers'ın esir düşmesinden itibaren yaşadığı süreç dönemin ruh halinin anlaşılması açısından önemliydi. SSCB yönetimi bu hadiseden ABD'yi saldırgan göstererek fayda sağlamayı amaçlamaktaydı. ABD Hükümeti ise güvenlikçi politikalarını Pearl Harbor travmasının yeniden yaşanma tehlikesine bağlamaktaydı.

U-2 Krizi hakkındaki en bilindik tartışma Francis Gary Powers'ın kullandığı uçağın kalkış yeriydi. Bu çalışmada yer verilen tüm deliller “Adana” üzerindeki tartışmayı bitirmektedir. 1 Mayıs 1960 tarihli uçuşun tek bir saniyesinin dahi Türkiye üzerinde gerçekleşmediği somut olarak kanıtlanmıştır. Bir diğer tartışma ise uçağın arızalanarak alçalmasıydı. Bu tartışma ise kısmen doğru kabul edilebilir. Uçak otomatik pilot sorunu yaşamış ancak Powers geri dönmek yerine zor da olsa görevi sürdürmeyi seçmişti. Uçağın vurulduğu esnada olması gerekenden daha alçak bir irtifada seyrettiği tartışması ise ABD istihbaratı için dahi neticeye varılamamış bir konu olarak kaldı. Bu çalışma ile kriz, olayın başlangıcından itibaren tüm aşamaları ile ilk kez işlenmiştir. Bununla birlikte siyasi tarih kitaplarında yer alan ve Türkiye'yi krizde sorumlu göstermeye çalışan anlatımın hatalı olduğu açıklanmıştır. Sonuç olarak Grand Slam Operasyonu ve U-2 Krizi, Soğuk Savaş döneminin ruh halini yansıtmaya ve tarafların birbirlerine karşı reflekslerini göstermesi açısından ilginç ve son derece önemli bir hadise olarak dünya tarihindeki yerini aldı.

112 Francis Gary Powers, Curt Gentry, *Operation Overflight*, s. 348-349.

113 “Francis Gary Powers, U-2 Pilot, Dies in a California Copter Crash”, *The New York Times*, 2 August 1977; Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, ... *The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, s. 186-187.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akşam

Her Gün

Krasny Sever:

Milliyet

Tercüman

The New York Times

Veçernya Moskva

Yeni Sabah

Araştırma Eserler

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 262.

Foreign Relations Of The United States (FRUS), 1958–1960, Volume X, Part 1, Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus, United States Government Printing Office, Washington 1993.

Gülmez, Nurettin, Bülent Tahancı, “Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28 (2014-Bahar/Spring), s. 199-226.

Kleyla, Helen ve Robert O’Hern, *Directorate of Science & Technology (DST), History of the Office of Special Activities (OSA) From Inception to 1969*, Interagency Security Classification Appeals Panel (ISCAP), Washington 2016.

Mirnoe Sosuşestvovanie s Raznix Toçen Zreniya, İzdanie Çentralnogo Obedineniya Politiceskix Emigrantov İz SSSR (ÇOPE), München 1960.

Pedlow Gregory W. ve Donald E. Welzenbach, *The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance – The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, History Staff Central Intelligence Agency, Washington D.C. 1992.

Pocock, Chris, *50 Years of the U-2 The Complete Illustrated History of the “Dragon Lady”*, A Schiffer Millitary History Book, China 2005.

Powers, Francis Gary ve Curt Gentry, *Operation Overflight The U-2 SPY Pilot Tells His Story For The First Time*, United States of America 1970.

Public Papers Of The Presidents of The United States Dwight D. Eisenhower 1960-1961, U.S. Government Printing Office, Washington 1961.

Sudebniy Proçess Po Ugolovnomu Delu Amerikanskogo Letçika-Şpiona Frensisa G. Pauersa. Gospolitizdat. Moskova 1960.

Trial of American U-2 SPY Pilot, Soviet Booklet No.76, Londra 1960.

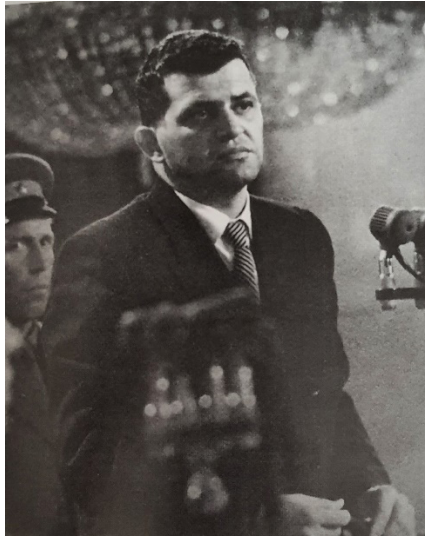
United Nations, Report of the Security Council to the General Assembly 16 July 1959-15 July 1960, General Records: Fifteenth Seisson Supplement No: 2 (A/4494), New York 1960.

Elektronik Kaynaklar

“Cover plan to be used for downed U-2 flight (the U.S. did not know that the Soviets had the captured U.S. pilot), May 2, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Office of the Staff Secretary, Subject Series, Alphabetical Subseries, Box 15, Intelligence Matters (14); NAID #594364, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-2-60-cover-plan.pdf> [Erişim tarihi: 01.01.2023].

“National Aeronautics and Space Administration press release concerning missing U-2 airplane, May 5, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian

- Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009392, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-5-60-nasa-release.pdf> [Erişim tarihi: 02.01.2023].
- “State Department telegram from American Embassy in Moscow to Secretary of State transmitting translation of Soviet note concerning U-2 plane, May 10, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #594523, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-10-60-state-telegram.pdf> [Erişim tarihi: 03.01.2023].
- “State Department press release #249 concerning U-2 incident, May 6, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009394, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-6-60-no249.pdf> [Erişim tarihi: 04.01.2023].
- “State Department press release #254 concerning U-2 incident, May 9, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009396, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-9-60-no254.pdf> [Erişim tarihi: 05.01.2023].
- “State Department telegram from American Embassy in Moscow to Secretary of State transmitting translation of Soviet note concerning U-2 plane, May 10, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #594523, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-10-60-state-telegram.pdf> [Erişim tarihi: 06.01.2023].
- “State Department telegram to American Embassy in Moscow regarding U.S. position with respect to U-2 incident, May 11, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009399, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-11-60-state-telegram.pdf> [Erişim tarihi: 07.01.2023].
- “Statement by the President regarding U-2 incident, May 11, 1960”, Eisenhower Presidential Library, Online Documents/U-2 Spy Plane Incident, Christian Herter Papers, Box 20, U-2 (1); NAID #12009412, <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/u2-incident/5-11-60-statement-by-president.pdf> [Erişim tarihi: 08.01.2023].

EKLER**Ek 1.** U-2 Pilotu Francis Gary Powers'ın mahkemede çekilmiş fotoğrafı

Kaynak: Chris Pocock, *50 Years of the U-2 The Complete Illustrated History of the "Dragon Lady"*, A Schiffer Military History Book, China 2005, s. 117.

Ek 2. U-2 Uçuş kayıtlarında 1960 yılında gerçekleştirilen görevlerin listesi

C05492922

~~TOP SECRET~~

1959 cont'd:								
Dec	6	B	8005 (B)	Robinson	Peshawar	Kuybyshev, Kapustin Yar	B	Exc
	6	B	8007 (B)	Bradley	Adana	Diversiönary (Iran)	System IV	Fair
1960:								
Jan	27	B	HS501 (B)	Bradley	Adana	Iran Border	Syst VII	Poor
	12	B	1543	Barnes	Adana	Middle East	B	Good
	29	B	1554	Erickson	Adana	Iran, Iraq, Jordan, Kuwait	B	Good
	30	B	HS502	Dunaway	Adana	Iran Border	Syst VII	Good
	31	B	HS503 (B)	Robinson	Adana	Iran Border	Syst VII	Good
Feb	5	B	8009 (B)	McArthur	Peshawar	Tyura Tam, Kazan, Ukraine, to Adana	B	Exc
	5	B	8010 (B)	Dowling	Adana	Diversiönary (Iran)	Syst IV	Good
	23	B	1558	Powers	Adana	Iran, Iraq, Israel, Syria	B	Good
	28	B	1560	Dunaway	Adana	Egypt, Israel, Saudi Arabia, Syria	B	Good
Mar	23	B	4156	Knutson	Adana	Turkey	Syst VII	Poor
	31	C	6049	Edens	Takhlı	Tibet	B	Fair
	31	C	6050	Snider	Takhlı	Eastern Tibet	B	Good
Apr	5	C	6054	McMurray	Takhlı	Western China	B	Good
	9	B	4155	Erickson	Peshawar	Tyura Tam, Sary Shagan	B	Exc
	9	B	4157	Barnes	Adana	Diversiönary (Iran)	Syst VII	Poor
	19	B	HS507	Knutson	Adana	Iran	Syst VII	Good
May	1	B	4154	Powers	Peshawar	Kyshtym, Sverdlovsk, Kola Peninsula	B	LOST
	1	B	4159	Dunaway	Adana	Diversiönary (Iran)	Syst VII	Poor

14

~~TOP SECRET~~

Handle via BYEMAN Control System

Kaynak: Helen Kleyla, Robert O'Hern, *Directorate of Science & Technology (DST), History of the Office of Special Activities (OSA) From Inception to 1969*, Interagency Security Classification Appeals Panel (ISCAP), Washington 2016, Annex 120, s. 14.

A CRISIS AFFECTING TURKEY DURING THE COLD WAR: THE DOWNING OF A US INTELLIGENCE PLANE (MAY 1, 1960)

Selim HÜSEM*

Increasing tensions between the US and the Soviet Union during the Cold War led to the development of new intelligence methods. Especially in the Soviet Union and the regions under its hegemony, it became very difficult to conduct intelligence activities using classical methods. The United States therefore sought new solutions. One of the results of this search was the High Altitude Photographic Reconnaissance programme.

The US Air Force initiated a project for the above-mentioned high-altitude photographic reconnaissance programme. The CL-282 aircraft offered by Lockheed, one of the country's main aircraft manufacturers, for this programme was not accepted by the military authorities. However, this aircraft was accepted by the civilian bureaucrats in the High Altitude Photo-reconnaissance programme. The civilians also pressed their plans on US President Eisenhower. Under the influence of President Eisenhower, the U-2 project was launched in collaboration with the CIA and the US Air Force. The CL-282 model aircraft, which had been extensively modified, became the U-2 high-altitude reconnaissance aircraft. These aircraft began their active service in Europe in the mid-1950s. The task group set up in Europe was called Detachment A. Soon after, they were sent to Turkey. It was the Suez crisis that accelerated the plan to establish a Task Force in Turkey. Detachment B, based in Adana Incirlik, soon became the centre of the U-2 project. Turkey's location was strategic for both the Mediterranean and the USSR.

The main purpose of the high-altitude photo reconnaissance programme was to gather intelligence from Soviet territory and areas under the influence of the USSR. However, after the first U-2 flights, some diplomatic problems with Eastern Europe and the USSR reduced the effectiveness of Detachment A. On the other hand, the effective use of these aircraft in the ongoing crises in the Mediterranean and the Middle East increased the importance of Detachment B. Thus, Turkey became an important centre for the U-2 project. By the end of the 1950s, Incirlik was home to the most experienced U-2 pilots.

* Research Assistant, Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Istanbul/Turkey, selim.husem@marmara.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-8328-0276

U-2 missions were directly subject to the approval of the US President. President Eisenhower was always wary of reconnaissance flights over the Soviet Union. This severely limited the effectiveness of the U-2. At the same time, the USSR was developing its missile programme. In particular, SAM missiles, which were being produced for ground-based air defence, became a significant threat to U-2 aircraft. Because of their high altitude, U-2 pilots were vulnerable to enemy aircraft. US engineers quickly came up with a solution, adding a device called “Granger” to the aircraft to send a misleading signal to SAM missiles.

The road to the 1960 U-2 crisis was paved by Khrushchev’s statement at the opening of the Soviet Communist Party Congress in 1959 about the mass production of intercontinental ballistic missiles. Some time after this statement, the Soviet Defence Minister’s remarks about continental and intercontinental missiles caused concern in the US public. In 1959, President Eisenhower gave partial authorisation for overflights, provided they did not fly over the USSR. During these flights, USSR activity at Tyuratam (Toretam) was detected, which was an important factor in convincing President Eisenhower to fly over the Soviets. Another innovation of this period was the use of new sites such as Pesharver and Bodo for U-2 flights. However, Incirlik was still the centre of this activity.

By the end of 1959, U-2 missions were again restricted. On 5 February 1960, CIA Director Allen Dulles persuaded President Eisenhower to authorise missions in 1960 after a British pilot in Detachment B spotted a Soviet-designed bomber during an RAF (Royal Air Force) flight. The President again granted limited approval. In the first quarter of 1960, the CIA drew up a comprehensive programme of operations. To implement the plan, Pakistan and Norway had to agree to the use of bases. With the persuasion of both governments, the most important flight in the project’s history was planned. Francis Gary Powers, one of the U-2 project’s most experienced pilots, was chosen for the flight. Powers served in Detachment B, stationed in Incirlik.

A mission was scheduled for 9 April 1960 with Powers as the backup pilot. Bob Ericson was chosen as the pilot for this flight. The flight, which proved to be quite difficult, showed how much the USSR had improved its interceptor capabilities. Nevertheless, preparations continued for the big flight on 1 May.

The flight took off from Peshawar on 9 April. The next flight, Operation Grand Slam, which triggered the crisis, was also planned from Peshawar. In other words, Turkey had no involvement or knowledge of these two important flights that violated the airspace of the USSR. The aircraft used in the Grand Slam operation was brought from the base in Japan. In other words, the aircraft had nothing to do with Turkey either. Throughout the diplomatic crisis, the USSR accused Turkey of allowing flights that violated its airspace. However, when the whole incident is examined, it is clear that Turkey played no role.

Operation Grand Slam began on 1 May 1960 with a major problem for the pilots. Although the aircraft’s autopilot malfunction increased the difficulty of the mission, Powers did not

decide to return. However, the U-2 piloted by Powers was shot down by Soviet air defences in the Sverdlovsk (Ekaterinburg) area, Powers survived the crash and was captured by Soviet authorities, sparking a diplomatic crisis.

The USSR's attention was drawn to Turkey when Powers, under interrogation, said he was stationed at Incirlik and the US National Aeronautics and Space Administration (NASA) announced that a plane had disappeared after take-off from Adana. Khrushchev accused the countries allied to the US in the region of attacking their sovereignty. He also almost threatened the governments of Turkey, Pakistan, and Norway. During the crisis, he issued a note to Turkey for allegedly mediating the flights. The Turkish Foreign Ministry denied the Soviet accusations. Although the U-2 task group was stationed in Turkish territory, Turkey was not responsible for Operation Grand Slam, which led to the crisis.